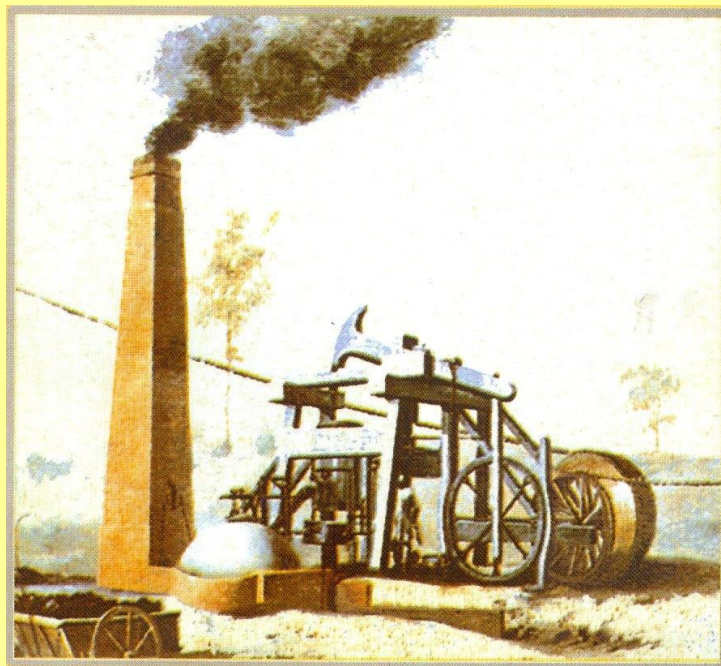

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού και
του Νεότερου Κόσμου 565-1815**

**Β΄ Γενικού Λυκείου
(Γενικής Παιδείας)**

**Τόμος
1ος**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού
Και του Νεότερου Κόσμου
565-1815**

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

Τόμος 1ος

Συγγραφική ομάδα

**Ιωάννης Δημητρούκας, δρ. Ιστορίας
Θουκυδίδης Ιωάννου, δρ. Ιστορίας,
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
Κώστας Μπαρούτας, δρ. Αισθητικής
- Ιστορίας Τέχνης**

Επιστημονικός Επόπτης

**Ταξιάρχης Γ Κόλιας, Καθ. του Βίου
και Πολιτισμού των Βυζαντινών της
Φιλοσ. Σχολής του Πανεπ. Αθηνών**

Υπεύθυνος για το Παιδ. Ινστιτούτο:

**ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ, δρ Φιλ.,
Πάρεδρος του Π.Ι.**

Επιτροπή αξιολόγησης

**Ιωάννης Ε. Βρεττός, Καθηγητής
του Παν/μίου Αθηνών
Μιχαήλ Παπαστυλιανού, μ. δ.
Ιστορικός., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Αθανάσιος Χρήστου, δρ. , εκπ. Δ.Ε.**

Ομάδα αναθεώρησης

**Γεώργιος Δάλκος, δρ. Παιδαγωγικής,
Πάρεδρος με θητεία του Π.Ι.**

**Δημήτριος Γιαννακόπουλος, δρ.
Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκπ/κός. Δ.Ε.**

Αντώνιος Μαστραπάς, δρ.

**Αρχαιολογίας. εκπαιδευτικός Δ.Ε
Βασιλική Σακκά, μ.δ. Ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.**

**Επιτροπή αξιολόγησης
της αναθεώρησης**

**Γεώργιος Μοσχόπουλος, Αναπληρ.
Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής
Ιστορίας Παν. Πατρών**

**Μαρία Ντούρου–Ηλιοπούλου, Επίκ.
Καθηγήτρια Ιστορίας Μέσων-
Νεοτέρων Χρόνων Παν. Αθηνών**

**Γεώργιος Σιμπιλίρης, δρ. Νεότερης
Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.**

**Χαρά Δημητρακοπούλου,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.**

Εποπτεία και συντονισμός
αναθεώρησης

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, δρ.
Ιστορίας Σύμβουλος του Π.Ι

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Τμήμα γραφιστών του ΟΕΔΒ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης
και Θρησκευμάτων

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιωάννης Δημητρούκας
Θουκυδίδης Ιωάννου
Κώστας Μπαρούτας**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού
Και του Νεότερου Κόσμου
565-1815**

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

Τόμος 1ος

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει την ιστορία μιας μακράς ιστορικής περιόδου, που εκτείνεται από τα τέλη του 6ου αιώνα ως τις αρχές του 19ου. Πρόκειται για την ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου, η γνώση της οποίας είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε πώς φθάσαμε στο Σύγχρονο Κόσμο.

Η ύλη του βιβλίου αρθρώνεται σε επτά ευρύτερες ενότητες, που αρχίζουν με μια σύντομη εισαγωγή με τα κυριότερα χαρακτηριστικά της εξεταζόμενης κάθε φορά περιόδου. Κάθε ενότητα περιλαμβάνει επί μέρους κεφάλαια, που αποτελούνται από τα εξής μέρη:

1 Ιστορική Αφήγηση

2 Ποικίλα παραθέματα από γραπτές πηγές και απόψεις νεότερων ιστορικών

3 Χάρτες και εικόνες

4 Γραφήματα και πίνακες

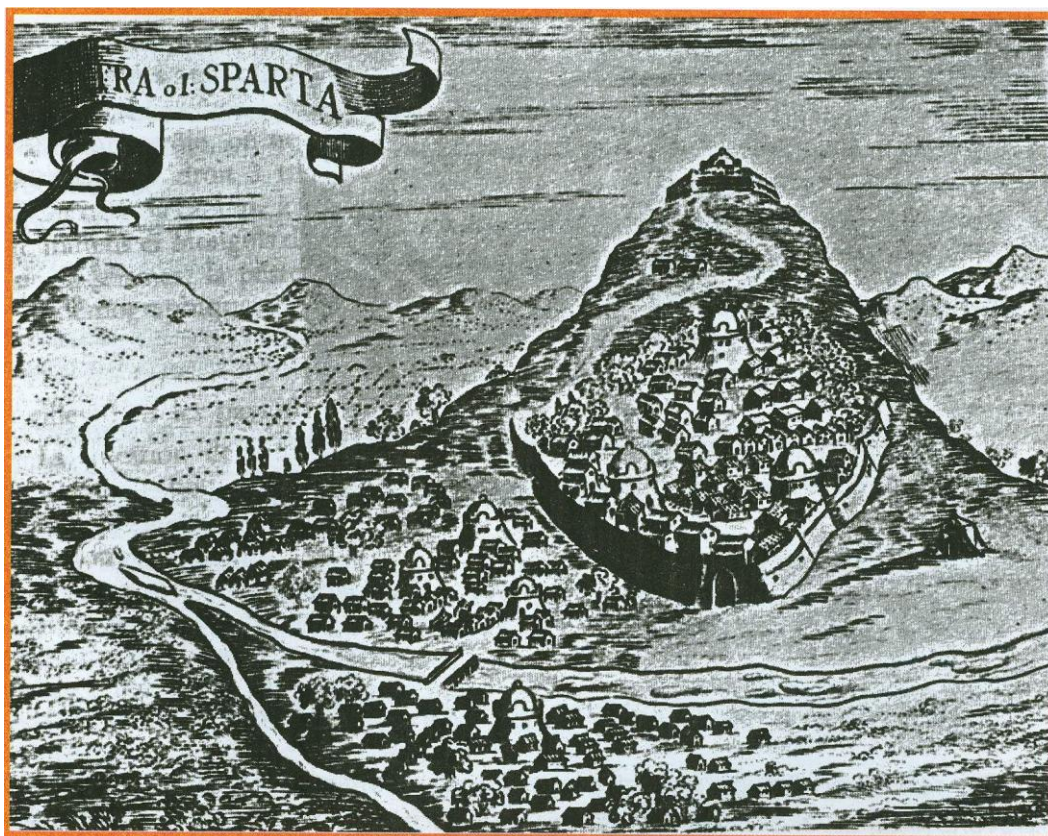
5 Ερωτήσεις, δραστηριότητες και θέματα για συζήτηση.

Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται ενδεικτική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, χρονολογικός πίνακας των βυζαντινών αυτοκρατόρων και γλωσσάρι όρων και εννοιών που δεν ήταν δυνατόν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της αφήγησης.

Παρά το γεγονός ότι η μακρά ιστορική περίοδος, στην οποία αναφέρεται, είναι πλούσια σε γεγονότα και σε πολύπλοκα ιστορικά φαινόμενα, το βιβλίο δεν επι-

μένει σε γνωστικές λεπτομέρειες, αλλά επιδιώκει να παρουσιάσει με τρόπο συνοπτικό και εύληπτο τα κύρια σημεία των θεμάτων που εξετάζει. Αυτός ήταν και ο σκοπός της αναθεώρησης της πρώτης έκδοσης (ΟΕΔΒ 2001), η οποία εξακολουθεί ασφαλώς να αποτελεί τη βάση του περιεχομένου και της διδακτικής μεθοδολογίας της παρούσας έκδοσης.

Σημείωση: Οι χρονολογίες που βρίσκονται μέσα σε παρενθέσεις και αναφέρονται στη διάρκεια της βασιλείας ηγεμόνων ή στη διάρκεια της ζωής διαφόρων ιστορικών προσώπων έχουν μόνο συμπληρωματικό χαρακτήρα και δεν αποτελούν αντικείμενο εξέτασης. Οι σημειούμενοι με αστερίσκο όροι, διευκρινίζονται στο Γλωσσάριο.

Οι οχυροί - φυσικά και τεχνητά - οικισμοί αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικά του Μεσαίωνα. Εδώ το κάστρο και η πόλη του Μυστρά που ιδρύθηκαν το 13ο αιώνα, 6 χλμ. δυτικά από τη Σπάρτη, στις πλαγιές του Σπαρτοβουνιού.

Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565 - 1815

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του Ρωμαϊκού Κράτους και η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, το αρχαίο Βυζάντιο, προετοίμασαν το πέρασμα από την Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα. Αργότερα, στα τέλη του 4ου αιώνα, η Αυτοκρατορία χωρίστηκε σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Το Δυτικό τμήμα καταλύθηκε από γερμανικά φύλα στα τέλη του 5ου αι., αλλά το Ανατολικό τμήμα μεταμορφώθηκε βαθμιαία στη χριστιανική

Βυζαντινή Αυτοκρατορία που στηριζόταν στους ρωμαϊκούς πολιτικούς θεσμούς και στην ελληνική πνευματική παράδοση. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο όρος Βυζαντινή Αυτοκρατορία επινοήθηκε από νεότερους ιστορικούς. Οι ίδιοι οι Βυζαντινοί ονόμαζαν το κράτος τους πολιτεία Ρωμαίων.

Η μεταβατική περίοδος που αρχίζει στα τέλη του 3ου και στις αρχές του 4ου αι. χαρακτηρίζεται γενικά από ανασφάλεια και παρακμή. Αυτό φαίνεται κυρίως κατά την εξέλιξη των πόλεων που είχαν αποτελέσει το επίκεντρο του αρχαίου ελληνο-ρωμαϊκού πολιτισμού. Οι περισσότερες από τις πόλεις αυτές ως τα τέλη του 6ου και τις αρχές του 7ου αι. παρήκμασαν ως οικονο-

μικά, πολιτικά και πολιτιστικά κέντρα και συρρικνώθηκαν από άποψη χώρου και πληθυσμού: Τα διοικητικά κτίρια της αγοράς εγκαταλείφθηκαν, οι ναοί και τα ιερά της αρχαίας θρησκείας μετασχηματίστηκαν σε εκκλησίες, τα λουτρά και οι χώροι των δημοσίων θεαμάτων (θέατρα) ερειπώθηκαν, οι κεντρικές λεωφόροι έγιναν στενά δρομάκια και ο οικισμένος χώρος περιορίστηκε σημαντικά.

Αρκετές πόλεις εγκαταλείφθηκαν για μακρό χρονικό διάστημα, όπως η Σπάρτη και η Πάτρα στην Πελοπόννησο, ενώ οι πληθυσμοί άλλων πόλεων μετακινήθηκαν σε κοντινές περιοχές, ιδρύοντας καινούργιες πόλεις. Οι εξελίξεις αυτές αποδίδονται σε φυσικές καταστροφές

(σεισμοί και επιδημίες) και στις εισβολές ξένων λαών, όπως οι Σλάβοι και οι Άβαροι. Πολλοί από τους κατοίκους, φεύγοντας υπό την απειλή των εισβολέων, ίδρυσαν νέους οικισμούς σε δυσπρόσιτες και ασφαλείς περιοχές, όπως οι κάτοικοι της Λακωνίας το κάστρο της Μονεμβασιάς σε μια απόκρημνη απόληξη του Πάρνωνα (τέλη του 6ου αι.). Οι νέοι οικισμοί ήταν οχυροί και ασφαλείς, διέφεραν όμως πολεοδομικά και υστερούσαν οικονομικά και πολιτιστικά από τις πόλεις της Αρχαιότητας.

Οι αλλαγές που χαρακτηρίζουν το πέρασμα από την Αρχαιότητα στο Μεσαίωνα δεν έγιναν μονομιώς, αλλά απαιτήσαν μακρό χρονικό διάστημα. Το διάστημα αυτό

εκτείνεται, σε γενικές γραμμές, από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330) ως το τέλος της βασιλείας του Ηρακλείου (641). Η περίοδος αυτή (330-641) είναι μεταβατική, καθώς συνδυάζει το παλαιό με το νέο. Ο χαρακτήρας της αντανακλάται στη διπλή ονομασία της: Ύστερη Ρωμαϊκή ή Πρωτοβυζαντινή Περίοδος. Αυτό σημαίνει ότι η Πρώιμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποτελεί, συγχρόνως, συνέχεια και μετεξέλιξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Την εξέλιξη αυτή υποδηλώνει και ο χαρακτηρισμός της Κωνσταντινούπολης ως Νέας Ρώμης.

1. ΑΒΑΡΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
2. ΦΡΑΓΚΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
3. ΛΟΓΓΟΒΑΡΔΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
4. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η Ευρώπη περί το 570 μ.Χ.

Κεφάλαιο 1

ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΝΤΕΝ (565-843)

Στη διάρκεια της περιόδου αυτής η Βυζαντινή Αυτοκρατορία υφίσταται μεγάλες εδαφικές απώλειες, παράλληλα όμως η ελληνικότητα της ενισχύεται. Νέοι θεσμοί, όπως η θεματική διοίκηση, παρέχουν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο το Βυζαντινό Κράτος θα δώσει ένα δύσκολο αγώνα επιβίωσης εναντίον των ποικίλων αντιπάλων του, κυρίως των Αράβων. Θα στηριχθεί κατά πρώτο λόγο στους πληθυσμούς που είχαν παραμεληθεί ως τότε από την άρ-

χουσα ρωμαϊκή τάξη: τους αγρότες-στρατιώτες και τους ανεξάρτητους πλοιοκτήτες που προέρχονταν, κυρίως, από τις επαρχίες της Μ. Ασίας. Οι επαρχίες αυτές θα αποτελέσουν τώρα τους πνεύμονες του κράτους.

Την ίδια εποχή, στη Δύση, το Φραγκικό Κράτος των Μεροβιγγείων βυθίζεται στην αναρχία και οδεύει προς τη διάλυση. Μια πολύ σοβαρότερη προσπάθεια οργάνωσης του δυτικού κόσμου ανέλαβαν στο δεύτερο μισό του 8ου αιώνα οι Καρολίδες Πιπίνος και Κάρολος. Ο Κάρολος, που επονομάστηκε Μεγας, προήγαγε, σε συνεργασία με τον πάπα, το βασίλειο του σε μια αυτοκρατορία, στην οποία περιέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης. Η αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου κατά το έτος

800 συνέβαλε στην ενίσχυση του κύρους του Φραγκικού Κράτους, είχε όμως σοβαρές συνέπειες στις σχέσεις του με το Βυζάντιο.

1. Οι διάδοχοι του Ιουστινιανού και η κρίση της Αυτοκρατορίας (565-610)

α. Εξωτερικά προβλήματα

Πέρα από τα πιεστικά οικονομικά προβλήματα που προκάλεσαν οι δαπανηροί πόλεμοι του Ιουστινιανού Α΄, οι διάδοχοι του (Ιουστίνος Β΄, Τιβέριος Α΄, Μαυρίκιος και Φωκάς) είχαν να αντιμετωπίσουν τις επιδρομές των Σλάβων και των Αβάρων στη Βαλκανική, των Λογγοβάρδων στην Ιταλία και των Περσών στην Ανατολή.

Οι Σλάβοι ήταν εγκατεστημένοι στις αρχές του 6ου αιώνα στα βό-

ρεια του Δούναβη και πραγματοποιούσαν επιδρομές στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Καθώς δεν είχαν ενιαία πολιτική οργάνωση, εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής των Αβάρων. Οι τελευταίοι, νομαδικό φύλο ασιατικής καταγωγής, με στρατιωτική και πολιτική οργάνωση, οικοδόμησαν ένα τεράστιο κράτος, που εκτεινόταν από τη Βοημία (σημερινή Τσεχία) μέχρι τις εκβολές του Δούναβη. Οι Άβαροι, συμπαρασύροντας τους Σλάβους, πραγματοποιούσαν πολυάριθμες επιδρομές εναντίον των ευρωπαϊκών επαρχιών της αυτοκρατορίας. Στον ελλαδικό χώρο άρχισαν μάλιστα στις αρχές του 7ου αι. να δημιουργούνται μόνιμες εγκαταστάσεις Σλάβων, ενώ οι Άβαροι, μετά τις λεηλασίες, συνήθιζαν να επιστρέφουν στις βάσεις τους.

Στο ανατολικό μέτωπο κύριος στόχος των Περσών και του Βυζαντίου υπήρξε η Αρμενία, χώρα με στρατηγική και εμπορική σημασία και πηγή προμήθειας στρατιωτών για το Βυζάντιο. Το 591 ο βασιλιάς των Περσών Χοσρόης Β΄ υπέγραψε ειρήνη με τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο. Ο Μαυρίκιος, έχοντας εξασφαλίσει τα νώτα του στην Ανατολή, μετέφερε στρατεύματα στη Βαλκανική και έτσι στο τέλος του 6ου αιώνα τα σύνορα της αυτοκρατορίας έφθασαν και πάλι στο Δούναβη.

Υπό την πίεση των Αβάρων οι Λογγοβάρδοι ή Λομβαρδοί μετανάστευσαν και κατέκτησαν εύκολα μεγάλο μέρος της Ιταλίας (568). Η απώλεια των ιταλικών εδαφών, που είχαν ανακτηθεί με τεράστιες θυσίες από τον Ιουστινιανό, ήταν ένα οδυνηρό πλήγμα για την αυτό-

κρατορία. Για να περισώσει τις υπόλοιπες ιταλικές και βορειοαφρικανικές κτήσεις του, ο Μαυρίκιος ίδρυσε τα **εξαρχάτα*** της Ραβέννας και της Καρχηδόνας, στα οποία ο επικεφαλής έξαρχος συγκέντρωσε στο πρόσωπο του τόσο στρατιωτικές όσο και πολιτικές αρμοδιότητες.

β. Εσωτερική κρίση και αναρχία

Οι επιτυχίες του Μαυρίκιου απόδειχθηκαν εφήμερες. Στα τέλη του 6ου αιώνα οι πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αντιθέσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας οξύνθηκαν επικίνδυνα, ενώ οι συχνές περικοπές στρατιωτικών μισθών, οι οποίες υπαγορεύονταν από δημοσιονομικούς λόγους, δυσαρεστούσαν το στρατό και προκάλούσαν ανταρσίες και κινήματα.

Μια στάση του στρατού σε συνδυασμό με εξέγερση των δήμων* (δηλαδή των παρατάξεων του Ιπποδρόμου) που εκδηλώθηκε στην πρωτεύουσα, στοίχισε στο Μαυρίκιο το θρόνο και τη ζωή του (602).

Η βασιλεία του Φωκά, που διαδέχθηκε το Μαυρίκιο, υπήρξε περίοδος αναρχίας και μεγάλων στρατιωτικών αποτυχιών: ο δήμος των Πρασίνων, που αρχικά είχε συμπαρασταθεί στο Φωκά, στράφηκε αργότερα με φανατισμό εναντίον του. Αντίθετα, ο δήμος των Βένετων τάχθηκε στην υπηρεσία της τυραννικής εξουσίας του. Την ίδια εποχή ο Πέρσης βασιλιάς εξαπέλυσε μακροχρόνιο πόλεμο εναντίον του Βυζαντίου, με πρόσχημα τη δολοφονία του Μαυρικού, από τον οποίο είχε ευεργετηθεί.

Η Βυζαντινή Ιταλία μετά τις πρώτες κατακτήσεις των Λογγοβάρδων (αρχές 7ου αι.)

Οι Λομβαρδοί στην Ιταλία

- Λομβαρδικό Βασίλειο και δουκάτα π. 600
- Αυτοκρατορικά εδάφη π. 600

Επιδρομή των Σκλαβήνων στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας.

Το τρίτο έτος από το θάνατο του Ιουστίνου, επί της βασιλείας του νικηφόρου Τιβερίου, ο καταραμένος λαός των Σκλαβήνων διέδραμε όλη την Ελλάδα, τη χώρα των Θεσσαλονικέων και ολόκληρη τη Θράκη: κυρίευσαν πολλές πόλεις και κάστρα, λεηλάτησαν και πυρπόλησαν την ύπαιθρο, απήγαγαν αιχμαλώτους και έγιναν κύριοι της χώρας, όπου κλείνουν, χωρίς φόβο, τέσσερα χρόνια διαμονής Και έγιναν πλούσιοι αρπάζοντας χρυσάφι, ασήμι, αγέλες αλόγων και πολλά όπλα, Έμαθαν ακόμη να πολεμούν καλύτερα από τους Ρωμαίους, ενώ προηγουμένως ήταν πρωτόγονοι

άνθρωποι, δεν τολμούσαν να βγουν από τα δάση και τους πυκνοδασωμένους τόπους τους και (σχεδόν) αγνοούσαν τα όπλα, αφού χρησιμοποιούσαν μόνο λογχάδια (κοντές λόγχες).

Ιωάννης Εφέσου, Εκκλησιαστική Ιστορία, ΙΙ, ΣΤ', 25, έκδ. E.W. Brooks, Λουβαίν 1952, 248-249.

Οι περισπασμοί της αυτοκρατορικής κυβέρνησης

Τον καιρό που η Ελλάδα λεηλατούνταν από τους Σκλαβήνους και αλληπάλληλοι κίνδυνοι την απειλούσαν από παντού, καθώς ο Τιβέριος δεν είχε αξιόμαχη δύναμη να αντιμετωπίσει ένα μέρος των αντιπάλων του ούτε βέβαια και όλη τη

δύναμή τους και δεν μπορούσε να τους αντιπαραταχθεί στο πεδίο της μάχης, μιας και οι δυνάμεις του είχαν εμπλακεί σε πολέμους στην Ανατολή, έστειλε πρεσβεία στον ηγεμόνα των Αβάρων Βαϊανό.

Μένανδρος Προτήκτωρ, Ιστορία, έκδ. R. C. Blockley, Λίβερπουλ 1985, 192.

Ερωτήσεις

Συνδυάζοντας τα δεδομένα των παραθεμάτων του βιβλίου σας και την ιστορική αφήγηση, να αναζητήσετε τους λόγους των επιτυχιών που είχαν οι Σλάβοι στον ελληνικό χώρο και να επισημάνετε τον τρόπο αντιμετώπισης τους από το Βυζάντιο.

2. Η βασιλεία του Ηρακλείου (610-641). Αποφασιστικοί αγώνες και μεταρρυθμίσεις

α. Εξωτερικοί κίνδυνοι

Οι αβαροσλαβικές επιδρομές δημιούργησαν μία νέα κατάσταση στη Χερσόνησο του Αίμου. Ακμαίες πόλεις καταστράφηκαν, ενώ μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξοντώθηκε, αιχμαλωτίστηκε ή τράπηκε σε φυγή. Η Θεσσαλονίκη πολιορκήθηκε επανειλημμένα από τους εισβολείς.

Οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε εδάφη της σημερινής Ελλάδας, δημιουργώντας τις λεγόμενες σκλαβηνίες, νησίδες σλαβικού πληθυσμού, σκορπισμένες ανάμεσα στους ντόπιους. Από την άλλη πλευρά, ο ελληνικός πληθυσμός μειώθηκε κατά την περίοδο

αυτή στο εσωτερικό της Χερσονήσου, αλλά διατηρήθηκε στις παράκτιες περιοχές και τις πόλεις. Από αυτές κυρίως τις περιοχές άρχισε στα τέλη του 8ου αι. η σταδιακή αποκατάσταση της βυζαντινής διοίκησης και η αφομοίωση των Σλάβων. Στις αρχές του 7ου αι. όμως, όταν ο στρατός κάλεσε στο θρόνο τον Ηράκλειο, η κατάσταση ήταν ακόμη εξαιρετικά κρίσιμη.

Αμεσότερος υπήρξε ο κίνδυνος που προερχόταν από τους Πέρσες. Οι Πέρσες κατέκτησαν τη Συρία (613) και τα Ιεροσόλυμα (614), αφαίρεσαν τον Τίμιο Σταυρό και τον μετέφεραν στην πρωτεύουσα τους Κτησιφώντα. Ο Ηράκλειος έκλεισε τότε συνθήκη ειρήνης με το Χαγάνο* των Αβάρων (619) και μετακίνησε το στρατό του στο μέτωπο της

Μ. Ασίας. Ο πόλεμος έγινε μέσα σε ατμόσφαιρα θρησκευτικής έξαρσης. Η ηθική και υλική στήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα από την πλευρά της Εκκλησίας ήταν απεριόριστη. Ο πατριάρχης Σέργιος παραχώρησε στον Ηράκλειο ως δάνειο τα χρήματα των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και τα πολυκάνδηλα και άλλα λειτουργικά σκεύη της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως αναφέρει ο χρονογράφος Θεοφάνης.

Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης. Παράσταση αιγυπτιακού τάπητα (Λυών, Ιστορικό Μουσείο Υφασμάτων).

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας των εκστρατειών του Ηρακλείου ήταν προφανής: στρέφονταν κατά των πυρολατρών Περσών που κατείχαν τους Αγίους Τόπους και απειλούσαν τη Ρωμανία, δηλαδή τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ενώ ο Ηράκλειος είχε εκστρατεύσει στην Ανατολή, οι Πέρσες σε αντιπερισπασμό πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη, σε συνεργασία με τους Αβάρους και τους Σλάβους, αλλά οι επιθέσεις τους αποκρούστηκαν. Με το γεγονός αυτό συνδέεται η σύνθεση του Ακάθιστου Ύμνου, προς τιμή της Θεοτόκου, στην οποία και αποδόθηκε η σωτηρία της Πόλης (626).

Η σύγκρουση των δύο δυνάμεων κρίθηκε στη μάχη της Νινευί, όπου ο περσικός στρατός αφανίστηκε κυριολεκτικά. Ο νέος βασιλιάς

Σιρόης συνήψε συνθήκη ειρήνης και έτσι το Βυζάντιο ανέκτησε, προσωρινά όμως, όλα τα εδάφη που είχε χάσει στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Ο τροπαιούχος αυτοκράτορας έγινε θριαμβευτικά δεκτός στην Κωνσταντινούπολη. Το 630 ο Ηράκλειος ύψωσε πανηγυρικά στα Ιεροσόλυμα τον Τίμιο Σταυρό που ανέκτησε από τους Πέρσες.

Προετοιμασία της εκστρατείας εναντίον των Περσών

Ο αυτοκράτορας, βλέποντας ότι ο στρατός είχε γίνει πολύ νωθρός και δειλός και είχε χάσει την τάξη και την πειθαρχία του και ήταν διασκορπισμένος σε πολλά σημεία της αυτοκρατορίας, συγκέντρωσε αμέσως όλους τους στρατιώτες σ' ένα σημείο. Και όλοι με απόλυτη ομοφωνία επαινούσαν την εξουσία

και την ανδρεία του αυτοκράτορα, ενώ αυτός τους ενθάρρυνε λέγοντας: “Βλέπετε, αδέρφια και παιδιά μου, πώς οι εχθροί του θεού εισέβαλαν στη χώρα μας, ερήμωσαν τις πόλεις και πυρπόλησαν τους ναούς μας”.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 303-304.

Η γένεση των θεμάτων και η καθιέρωση της Ελληνικής Επειδή η επικράτεια του Ρωμαϊκού Κράτους περιορίστηκε και ακρωτηριάστηκε τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση από τον καιρό του Λίβου Ηρακλείου (610-641), οι αυτοκράτορες που τον διαδέχτηκαν, επειδή δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, υποδιαίρεσαν σε μικρά τμήματα τη

διοίκησή τους και τα μεγάλα στρατιωτικά σώματα (τάγματα), εγκαταλείποντας τα προγονικά τους Λατινικά και υιοθετώντας τα Ελληνικά.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, Περί θεμάτων, εκδ. A. Pertusi, Πόλη του Βατικανού 1952,60.

β. Εσωτερική αναδιοργάνωση

Για την αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση του κράτους επιδιώχθηκε μια εκτεταμένη διοικητική μεταρρύθμιση, η δημιουργία των θεμάτων. Τα θέματα αρχικά ήταν στρατιωτικές μονάδες, μετακινούμενες ανά την επικράτεια. Όταν οι μονάδες αυτές απέκτησαν μόνιμη εγκατάσταση, θέματα ονομάστηκαν οι περιοχές εγκατάστασης τους, οι οποίες εξελίχθηκαν σε διοικητικές

περιφέρειες, Την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική εξουσία του θέματος ασκούσε ο στρατηγός. Οι στρατιώτες διέθεταν στρατιωτόπια, δηλαδή κτήματα, από τα έσοδα των οποίων εξασφάλιζαν και συντηρούσαν το άλογο και τον οπλισμό τους. Το κτήμα και η υποχρέωση για στρατιωτική υπηρεσία μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στον πρωτότοκο γιο. Τα πρώτα θέματα οργανώθηκαν στη Μ. Ασία περί τα μέσα του 7ου αιώνα. Αργότερα ο θεσμός αυτός, που επρόκειτο να αποτελέσει τη βάση της οργάνωσης του Μεσοβυζαντινού Κράτους, επεκτάθηκε και στη Βαλκανική Χερσόνησο.

Τα νέα διοικητικά μέτρα είχαν σημαντικές συνέπειες για το αμυντικό σύστημα και την κοινω-

νική οργάνωση του Βυζαντίου: Οι μισθοφόροι εξέλιπταν, ενώ οι νέοι στρατιώτες-αγρότες αγωνίζονταν με αυταπάρνηση, επειδή παράλληλα υπερασπίζονταν την ιδιοκτησία τους. Η μικρή και η μεσαία ιδιοκτησία ενισχύθηκαν και για άλλο λόγο: οι μεγάλοι γαιοκτήμονες αποδεκατίστηκαν στη διάρκεια των αβαροσλαβικών επιδρομών και τα χέρσα χωράφια τους καταλήφθηκαν από ελεύθερους αγρότες ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες. Έτσι, η μεσοβυζαντινή κοινωνία αναδιαρθρώθηκε ριζικά. Οι ελεύθεροι αγρότες συγκροτούσαν τώρα τη δυναμικότερη τάξη της, οργανωμένοι σε εύρωστες και ομοιογενείς κοινότητες χωρίων.

Οι αλλαγές αυτές συνοδεύτηκαν από ορισμένες ακόμη μεταβολές στη δομή της κρατικής μηχανής.

Από τα μέσα του 7ου αιώνα οι κρατικές υπηρεσίες εξαρτιόνταν άμεσα από τον αυτοκράτορα. Εξάλλου, εκτός από το λογοθέτη του Γενικού, που είχε την ευθύνη των οικονομικών, εμφανίστηκε το αξίωμα του λογοθέτη του Δρόμου*, ο οποίος έγινε βαθμιαία ο πρώτος αξιωματούχος της αυτοκρατορίας, ένα είδος πρωθυπουργού.

Ο στρατιώτης-αγρότης και οι υποχρεώσεις του (τέλη 8ου αι.)
Ένα επικουρικό σώμα του αυτοκρατορικού στρατού ήλθε να καταλάβει το στρατόπεδο που ήταν εκεί (κοντά στην πόλη Άμνια της Παφλαγονίας), για να προετοιμάσει μια εκστρατεία εναντίον των Αράβων. Ο χιλίαρχος, ο εκατόνταρχος και ο πεντηκόνταρχος προχώρησαν σε

**φροντισμένη επιθεώρηση, απαι-
τώντας αδιάκοπα από το πλήθος
των στρατιωτών να παρουσιάζο-
νται με τα άλογα και τις πολεμικές
άμαξές τους. Κάποιου στρατιώτη-
που ονομαζόταν Μουσούλιος και
ήταν πολύ φτωχός – το άλογο, κα-
θώς πλησίαζε η επιθεώρηση, κατά-
λήφθηκε ξαφνικά από κωλικούς
πόνους και σπασμούς, έπεσε κάτω
και ψόφησε. Ο στρατιώτης, που δεν
είχε χρήματα να αγοράσει άλλο
άλογο, ήλθε σε πολύ δύσκολη
θέση, ενώ ο εκατόνταρχος τον απει-
λούσε μέσα στην οργή του.**

**Βίος αγίου Φιλάρετου, έκδ. Μ.-Η.
Fourmy-M. Leroy, Byzantion 9
(1934), 125-127.**

Το λογοθέσιον του Δρόμου υποδε-
χόταν τους ξένους αποκρισιάρχους
(πρέσβεις) που έρχονταν στην πρω-
τεύουσα. Εδώ βυζαντινοί αποκρισιά-
ριοι προσέρχονται στο χαλίφη Αλ-
Μαμούν. **Μικρογραφία*** από το
χειρόγραφο (12ου αι.) της Χρονο-
γραφίας του Ιωάννη Σκυλίτζη
(Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).

γ. Εξελληνισμός τον κράτους
Μετά το 630, όπως θα δούμε
παρακάτω, το Βυζαντινό κράτος
έχασε μεγάλο μέρος των ανατο-
λικών του επαρχιών, απέκτησε

όμως με αυτό τον τρόπο εθνολογική ομοιογένεια, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοι του ήταν πλέον Έλληνες ή ελληνόφωνοι. Έτσι, τα Ελληνικά πήραν τη θέση που κατείχαν ως τότε τα Λατινικά, ως επίσημη κρατική γλώσσα. Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στους επίσημους αυτοκρατορικούς τίτλους. Ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον ελληνικό τίτλο βασιλεύς με την προσθήκη πιστός εν Χριστώ, εγκαταλείποντας τους παλαιούς ρωμαϊκούς Τίτλους *imperator Romanorum* (αυτοκράτωρ Ρωμαίων)* *caesar* (καίσαρ)* και *augustus* (αύγουστος)*.

Ερωτήσεις

- 1. Να επισημάνετε τα στοιχεία που αποδεικνύουν το θρησκευτικό χαρακτήρα των εκστρατειών του Ηρακλείου.**
- 2. Διαβάστε με προσοχή το παράθεμα για τα θέματα. Πότε δημιουργήθηκαν τα πρώτα θέματα; Ποια ανάγκη οδήγησε στη δημιουργία τους;**
- 3. Μελετήστε το παράθεμα για τον στρατιώτη-αγρότη. Ποιες υποχρεώσεις είχαν οι αγρότες των κοινοτήτων σε περίπτωση πολέμου;**

3. Η εμφάνιση του Ισλάμ

α. Η προϊσλαμική Αραβία

Στη νότια Αραβία, πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ, είχε διαμορφωθεί μια μόνιμα εγκατεστημένη αγροτική κοινωνία, ενώ στη βόρεια δέσποζε η φυλετική οργάνωση και οι κάτοικοι ήταν σχεδόν αποκλειστικά νομάδες που επιδίδονταν σε εμφύλιους πολέμους και λεηλατούσαν τα διερχόμενα από τις περιοχές τους καραβάνια. Ωστόσο, οι νομάδες αυτοί δεν αποτελούσαν σοβαρή απειλή για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

β. Η οργάνωση των Αράβων

Ο Μωάμεθ, ένας πολυταξιδεμένος οδηγός καραβανιών από τη Μέκκα, που γνώριζε το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό, υπήρξε ο

ιδρυτής μιας νέας θρησκείας, που ονομάστηκε Ισλάμ. Από το 613 άρχισε να διδάσκει δημόσια τη νέα αυτή θρησκεία, κατηγορώντας τους συμπατριώτες του ως ειδωλολάτρες. Για το λόγο αυτό όμως ο Μωάμεθ εκδιώχθηκε το 622 από τη Μέκκα και κατέφυγε στη Μεδίνα, όπου ίδρυσε μια κοινότητα πιστών. Το έτος αποδημίας του Μωάμεθ στη Μεδίνα θεωρείται ως η αρχή της ισλαμικής κυριαρχίας και αποτελεί αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων (Εγίρα). Μέσα σε μια δεκαετία ο Μωάμεθ κατόρθωσε να επιβάλει τη διδασκαλία του και να συνενώσει τις αραβικές φυλές, θέτοντας τέρμα στην πολιτική διάσπαση της Αραβικής Χερσονήσου.

Οι πιστοί της νέας θρησκείας ονομάστηκαν μουσουλμάνοι. Ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων είναι το Κοράνιο. Για τους μουσουλμάνους ιδιαίτερη σημασία είχε ο ιερός πόλεμος (τζιχάντ), δηλαδή η υποχρέωση των πιστών να διαδώσουν με το σπαθί τη θρησκεία τους στους “απίστους”. Οι μάρτυρες της πίστης εξασφάλιζαν την είσοδο τους στον Παράδεισο. Η πίστη αυτή των μουσουλμάνων υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ραγδαίας εξάπλωσης του Ισλάμ.

Το Ισλάμ έχει πολλά δάνεια στοιχεία από τη Χριστιανική και την Ιουδαϊκή θρησκεία. Το Κοράνιο, όμως, δεν καθορίζει μόνο τη θρησκευτική συμπεριφορά των πιστών, αλλά και τα καθήκοντα και τους νόμους που πρέπει να τηρούνται από τους πολίτες, τους υπαλλήλους και

τους κυβερνώντες. Η θρησκευτική κοινότητα ταυτίζεται με το κράτος (θεοκρατικό κράτος). Όποιος παραβιάζει τους ιερούς κανόνες δικάζεται από τον Μουφτή ή τον Καδή (δικαστή) βάσει του Κορανίου. Η θρησκευτική δικαιοσύνη δεν διαχωρίζεται από την κοσμική. Ο ανώτατος άρχοντας είναι ταυτόχρονα θρησκευτικός και κοσμικός ηγέτης.

Η επιστροφή τον Μωάμεθ στη Μέκκα (μικρογραφία από αραβικό χειρόγραφο) Το λευκό χρώμα οφείλεται στην απαγόρευση της απεικόνισης ιερών προσώπων.

Μετά το θάνατο του Μωάμεθ (632) ανέλαβε τη διακυβέρνηση της κοινότητας ο Χαλίφης, δηλαδή ο τοποτηρητής του Προφήτη. Ήταν συγχρόνως το θρησκευτικό πρότυπο που ακολουθούσαν οι πιστοί, αλλά και αρχηγός του κράτους, που συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλη την κοσμική εξουσία. Ως τοποτηρητής του Μωάμεθ, ο Χαλίφης ήταν υπεύθυνος για την εφαρμογή των εντολών του Κορανίου.

Ο προσκυνητής της Πλακεντίας για τους Άραβες (περ. 570) (Στο φρούριο Φαράν) είναι εγκατεστημένοι 800 φρουροί με τις γυναίκες τους στην υπηρεσία του Ρωμαϊκού κράτους. Τρόφιμα και στολές εξασφαλίζουν από το ταμείο της (επαρχίας της) Αιγύπτου.

Κάθε μέρα βγαίνουν για περιπολίες στην έρημο με τις αραβικές φοράδες τους, που τρέφονται με άχυρο και κριθάρι από το κρατικό ταμείο, για να προστατεύουν τις μονές και τους ερημίτες από τις ληστρικές επιθέσεις των Αράβων. Οι Άραβες, φυσικά, δεν ανησυχούν ιδιαίτερα ούτε φοβούνται τους στρατιώτες. Όταν εγκαταλείπουν το φρούριο, οι φρουροί κλειδώνουν τις πύλες και παίρνουν τα κλειδιά μαζί τους.

J. Wilkinson, Jerusalem Pilgrims before the Crusades, Warminster 1977, 88.

Το Κοράνι για τον πόλεμο κατά των απίστων

Καταπολεμήστε τους εχθρούς σας στον πόλεμο που γίνεται για τη θρησκεία, αλλά μην επιτεθείτε ποτέ

πρώτοι. Ο Θεός μισεί τους επιτιθέμενους. Σκοτώστε τους εχθρούς σας παντού όπου τους βρίσκετε. Διώξτε τους από το φως απ' όπου σας έδιωξαν. Ο κίνδυνος να αλλάξετε θρησκεία είναι χειρότερος από το φόνο. Μην τους πολεμάτε καθόλου κοντά στο τέμενος Χαράμ, εκτός αν σας προκαλέσουν. Αν σας επιτεθούν, κολυμπήστε μέσα στο αίμα τους. Αυτή είναι η ανταμοιβή που χρωσιέται στους άπιστους.

Κ. Καλοκαιρινός, Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή (146 π.Χ-1453 μ. Χ.). ΟΕΔΒ, Αθήνα 1981, 232.

Ερωτήσεις

Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση “ο ιερός πόλεμος υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ραγδαίας εξάπλωσης του Ισλάμ”;

4 Οι αραβικές κατακτήσεις και οι συνέπειες τους

α. Η αραβική εξάπλωση

Δεν πέρασαν δυο χρόνια από το θάνατο του Μωάμεθ και οι Άραβες μαχητές με την καθοδήγηση των δύο πρώτων χαλιφών εισέβαλαν και κατέκτησαν, σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, τις γειτονικές πλούσιες χώρες της Εγγύς Ανατολής. Οι κατακτήσεις των Αράβων πραγματοποιήθηκαν με εκπληκτική ταχύτητα και είχαν ποικίλες αιτίες. Ιδιαίτερη σημασία είχε η εξάντληση των Βυζαντινών και των Περσών από τους μακροχρόνιους μεταξύ τους αγώνες. Η σπουδαιότερη όμως αιτία ήταν το ψυχικό σχίσμα που είχε προκληθεί ανάμεσα στο κέντρο και στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντινού Κράτους, λόγω της

αίρεσης του μονοφυσιτισμού που είχε επικρατήσει σ' αυτές. Οι τύχες της Συρίας, της Περσίας, της Παλαιστίνης, της Μεσοποταμίας και της Αρμενίας είχαν οριστικά κριθεί μέχρι το 640. Συγχρόνως άρχισε η κατάκτηση της Αιγύπτου, του σιτοβολώνα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία ολοκληρώθηκε με την οριστική κατάληψη της Αλεξάνδρειας το 646. Μετά την κατάληψη της Βόρειας Αφρικής, στις αρχές του 8ου αι., οι Άραβες κατέκτησαν μέρος της βησιγοθικής Ισπανίας. Η προέλασή τους όμως στη Δύση αναχαιτίστηκε τελικά από τους Φράγκους στο Πουατιέ το 732.

Η οικονομική σημασία της Αιγύπτου

Περισσότερο όμως από την υπόλοιπη χώρα, η Αλεξάνδρεια επωφελείται από τις ευεργεσίες του Νείλου, που το θέρος αρδεύει και προετοιμάζει τη γη και τη σπορά. Όταν η γη σπαρθεί, οι κάτοικοι απολαμβάνουν μια μεγάλη ευλογία. Ένα μέτρο καρπού αποδίδει στο τέλος εκατό έως εκατόν είκοσι μέτρα. Έτσι γίνεται χρήσιμη στις άλλες επαρχίες. Από εδώ η Κωνσταντινούπολη και η Θράκη εξασφαλίζουν το μεγαλύτερο μέρος της τροφής τους, το ίδιο και οι ανατολικές επαρχίες, (που χρειάζονται το σιτάρι) εξαιτίας της παρουσίας του αυτοκρατορικού στρατού που πολεμά εναντίον των Περσών.

**Καμιά άλλη επαρχία έξω από τη
θεία Αίγυπτο δεν μπορεί να
καλύψει αυτή την ανάγκη.**

**Expositio totius mundi et gentium,
κεφ. 36, έκδ. J.Rouge, Παρίσι 1966,
172.**

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΩΣ ΤΟ 750

- Κατακτήσεις ως το θάνατο του Μωάμεθ (632)
- Κατακτήσεις των πρώτων τεσσάρων χαλίφηδων (632-661)
- Κατακτήσεις των Ομμεϋαδών (661-750)

Έδρες του Χαλιφάτου

1. Μεδίνα
2. Δαμασκός

Πολιορκία

Αραβικά στρατόπεδα – πόλεις

3. Βασόρα
4. Ουασίτ

Θέσεις καθοριστικών μαχών

Οι κατακτήσεις των Αράβων μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα.

β. Ο πόλεμος στη θάλασσα και οι πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης

Στα μέσα του 7ου αιώνα ο χαλίφης Μωαβίας συνειδητοποίησε ότι ο αγώνας με το Βυζάντιο θα κρινόταν στη θάλασσα και μερίμνησε για τη ναυπήγηση στόλου. Η πρώτη ναυτική εκστρατεία του κατέληξε στην άλωση της Κωνσταντίας, πρωτεύουσας της Κύπρου. Σειρά είχαν τα νησιά Ρόδος και Κως. Ωστόσο ήταν προφανές ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν ο τελικός στόχος του Μωαβία.

Στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δ΄ ανακόπηκε για πρώτη φορά η ακάθεκτη εξάπλωση του Ισλάμ. Το 674-678 οι Άραβες επιχείρησαν να κατακτήσουν την Κωνσταντινούπολη. Όλες όμως οι απόπειρες τους απέτυχαν, ενώ

ο στόλος τους καταστράφηκε από το υγρόν πυρ. Ο Μωαβίας αναγκάστηκε να υπογράψει ταπεινωτική ειρήνη, η οποία, παρά την περιορισμένη διάρκεια της, ανύψωσε το διεθνές γόητρο του Βυζαντινού κράτους. Το 717 ο αραβικός στόλος έφθασε και πάλι μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας. Η πρωτεύουσα σώθηκε, για δεύτερη φορά, χάρη στην αποφασιστικότητα των υπερασπιστών της και το υγρόν πυρ. Η Κωνσταντινούπολη δεν απειλήθηκε έκτοτε από τους Άραβες.

γ. Οι αραβοβυζαντινές συγκρούσεις στη Μ. Ασία και την Ανατολική Μεσόγειο

Μετά τις αποτυχημένες πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης, ο πόλεμος μεταφέρθηκε στη Μ.Ασία.

Στις αρχές του 9ου αιώνα η αυτοκρατορία απαλλάχθηκε προσωρινά από τις αραβικές επιδρομές στα μικρασιατικά εδάφη, γιατί το Χαλιφάτο συγκλονίστηκε από εσωτερικές διαμάχες.

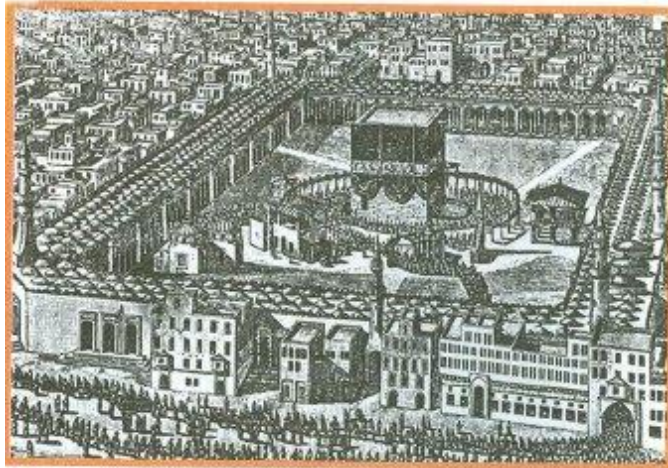
Το 821-823 όμως η αναστάτωση που προκλήθηκε στο Βυζάντιο από την εξέγερση του Θωμά Σλάβου και η παραμέληση του στόλου από την πλευρά των Βυζαντινών έδωσαν την ευκαιρία σε Άραβες από την Ισπανία να καταλάβουν την Κρήτη και να κάνουν απόβαση στη Σικελία.

Λίγα χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας Θεόφιλος αναγκάστηκε να δώσει σκληρούς αγώνες έναντι των Αράβων στο μικρασιατικό μέτωπο. Το σπουδαιότερο επεισόδιο του πολέμου αυτού υπήρξε η πολυθρύλητη στην επική

παράδοση καταστροφή του Αμορίου (838), ιδιαίτερης πατρίδας του Θεόφιλου.

Οι αραβικές κατακτήσεις έθεσαν τέρμα στην ελληνορωμαϊκή κυριαρχία στη Μεσόγειο, στις ακτές της οποίας εμφανίστηκε πλέον ένας νέος κόσμος. Τη βυζαντινή θαλασσοκρατορία διαδέχθηκε μια περίοδος συγκυριαρχίας των Αράβων και των Βυζαντινών στη Μεσόγειο και τα θαλάσσια σύνορα του Βυζαντίου υποχώρησαν στη γραμμή Κρήτη-Κύπρος-Λυκία / Κιλικία. Σχεδόν κάθε χρόνο γίνονταν επιδρομές (κούρσα) των αραβικών στόλων, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός των νησιών και των ακτών του Αιγαίου να μειωθεί δραματικά και το εμπόριο να περιοριστεί. Από την άλλη πλευρά οι χερσαίες αραβικές επι-

δρομές έπληξαν το εμπόριο και περιόρισαν σημαντικά τις αγροτικές δραστηριότητες των μικρασιατικών πληθυσμών.

Η Μέκκα με το ιερό Κααμπά, οικοδόμημα που έχει σχήμα κύβου και περιέχει ένα μαύρο μετεωρίτη (οξυγραφία του 18ου αι.)

Τρόποι χρήσης τον υγρόν πυρός. Και ο δρόμωνας* (τύπος πολεμικού πλοίου) ας έχει σε κάθε περίπτωση μπροστά στην πλώρη σίφωνα (σωλήνα), κατασκευασμένο από χαλκό, με τον οποίο θα εκτοξεύεται το υγρό πυρ κατά των εχθρών.

Πολλές δραστηριότητες επινοήθηκαν από τους παλαιούς και τους νεότερους κατά των εχθρικών πλοίων και των πολεμιστών που επιβαίνουν σ' αυτά, όπως, για παράδειγμα η εκτόξευση υγρού πυρός από τα σιφώνια με βροντή και καπνό που σκεπάζει τα σιφώνια. Εμείς συμβουλεύουμε να εκτοξεύονται και χύτρες γεμάτες υγρό πυρ, σύμφωνα με τη μέθοδο συσκευασίας που υποδείχθηκε, Όταν συντριβούν οι χύτρες, τα πλοία των εχθρών θα αρπάξουν εύκολα φωτιά.

Πρέπει να χρησιμοποιείται και μια άλλη μέθοδος: η ρίψη με το χέρι των μικρών σιφωνίων, που ονομάζονται χειροσίφωνα και τα κρατούν οι στρατιώτες πίσω από τις σιδερένιες ασπίδες τους . Αυτά επινοήθηκαν και κατασκευάστηκαν πρό-

σφατα. Μ' αυτά το υγρό πυρ θα εκτοξεύεται καταπρόσωπα στους εχθρούς.

**Ναυμαχικά Λέοντος Στ', έκδ. Α.
Daim, Παρίσι 1943, 20, 29-30.**

Το υγρόν πυρ. Μικρογραφία από το χειρόγραφο (12ος αι.) της Χρονογραφίας του Ιωάννη Σκυλίτζη (Μαδρίτη, Εθν. Βιβλιοθήκη).

Ερωτήσεις

1. Γιατί η απώλεια της Αιγύπτου υπήρξε βαρύ πλήγμα για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία; (Συμβουλευτείτε και το σχετικό παράθεμα).
2. Ποιοι ήταν οι τρόποι χρήσης του υγρού πυρός στη διάρκεια του 10ου αι., σύμφωνα με το σχετικό παράθεμα;
3. Να συζητήσετε την άποψη του ιστορικού H. Pirenne: “ Η (Μεσόγειος) θάλασσα που ήταν μέχρι τότε το κέντρο της Χριστιανοσύνης, έγινε το σύνορό της. Η μεσογειακή ενότητα θρυμματίστηκε”.

5 Η Εικονομαχία

α. Συνθήκες εκδήλωσης της Εικονομαχίας

Οι δύο πρώτοι Ίσαυροι (Λέων Γ΄ και Κωνσταντίνος Ε΄) υπήρξαν, σε συνεργασία με εκπροσώπους του ανωτέρου κλήρου, οι πρωτεργάτες του κινήματος της Εικονομαχίας, το οποίο συντάραξε για περισσότερο από έναν αιώνα το Βυζαντινό Κράτος (726-843). Αλλά η εικονομαχία δεν μπορεί να θεωρηθεί καρπός της βούλησης ενός ή δύο αυτοκρατόρων με ιδιότυπες θρησκευτικές ιδέες. Ιδεολογική βάση του κινήματος αυτού υπήρξαν οι ανεικονικές αντιλήψεις* των κατοίκων των ανατολικών επαρχιών, οι οποίες στηρίζονταν στο επιχείρημα ότι η απεικόνιση του θείου με ανθρώπινη μορφή δεν συμβιβάζεται με τον χαρακτήρα του

Χριστιανισμού ως καθαρά πνευματικής θρησκείας. Εξάλλου, οι υπερβολές της λατρείας των εικόνων και των λειψάνων, μιας λατρείας που άγγιζε τα όρια της δεισιδαιμονίας ανάμεσα στο λαό, ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές επαρχίες, προκαλούσαν σοβαρές αντιδράσεις.

Τα μέτρα που έλαβε η κεντρική εξουσία για την αντιμετώπιση του προβλήματος, κατά τις αρχές του δού αιώνα, δικαιολογούνται από την κρισιμότητα των περιστάσεων που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία την περίοδο αυτή: τα αραβικά πλοία όργωναν τις βυζαντινές θάλασσες και λεηλατούσαν ακτές, νησιά και πόλεις, παραλύοντας το εμπόριο και απειλώντας ακόμη και την ίδια τη Βασιλεύουσα (717). Την ίδια εποχή οι βυζαντινές επαρχίες στη Βαλκανική είχαν κατακλυσθεί από Σλά-

βους και υπέφεραν από τις επιδρομές ενός νέου γείτονα, των Βουλγάρων.

Μέσα στις συνθήκες αυτές ήταν φανερό ότι η σωτηρία της Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν ολοκληρωτικά από τους αγροτικούς πληθυσμούς της Μ. Ασίας που υπηρετούσαν στους θεματικούς στρατούς και απέρριπταν την ιδέα της αναπαράστασης του θείου. Η εικονομαχική πολιτική ήταν η μόνη που θα μπορούσε να συμφιλιώσει την κεντρική εξουσία με τους πληθυσμούς αυτούς και την πολιτική αυτή απόφασισαν να εφαρμόσουν οι αυτόκράτορες της δυναστείας των Ισαύρων.

Η πολιτική αναγκαιότητα της εικονομαχίας

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γινόταν όλο και πιο φανερό, ότι η σωτηρία

της Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν αποκλειστικά από τους αγροτικούς πληθυσμούς του εσωτερικού της Μ. Ασίας Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία, ότι η εικονομαχική πολιτική, που ήταν εντελώς αντίθετη σ' ότι θύμιζε τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και την παλιά ιδεολογία, θα μπορούσε να συμφιλιώσει την Κωνσταντινούπολη με τους αγροτικούς πληθυσμούς της ανατολικής Μ. Ασίας, που εξαθλιωμένοι και πάμφτωχοι αποζούσαν από τη γη, που τώρα όφειλαν να υπερασπίσουν από τους επιδρομείς.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία του Βυζαντινού Κράτους, μετ, Τ. Δρακοπούλου, Αθήνα 1977, 34

Η έκρηξη τον ηφαιστείου της Θήρας και η έναρξη της εικονομαχίας

Τον ίδιο χρόνο (726), το καλοκαίρι, ανέβρασε η θάλασσα και σαν από καμίνι σηκώθηκε ατμός από το βυθό ανάμεσα στη Θήρα και τη Θηρασία . Αυτό κράτησε κάμποσες μέρες. Στο μέσο αυτό της φοβερής φωτιάς σχηματίστηκε ένα νέο νησί που συνενώθηκε με το νησί Ιερά. Όπως η θήρα και η Θηρασία, έτσι και το νεοσχημάτιστο νησί όφειλε τη γένεση του στην έκρηξη του ηφαιστείου και δημιουργήθηκε στη διάρκεια της βασιλείας του αντίχριστου Λέοντος. Ο αυτοκράτορας εξήγησε αυτό το σημάδι της θείας οργής εναντίον του με τρόπο ευνοϊκό για τον εαυτό του και σήκωσε ακόμη πιο αναίσχυντο πόλεμο

εναντίον των αγίων και σεπτών εικόνων. Και ο λαός της Βασιλεύουσας εξαιτίας της απέραντης λύπης του για τις καινοφανείς διδασκαλίες προσπάθησε να επιτεθεί και να σκοτώσει τους στρατιώτες του αυτοκράτορα που καθαίρεσαν την εικόνα του Χριστού στη Χαλκή Πύλη. Και τότε πολλοί από αυτούς τιμωρήθηκαν για την ευσέβεια τους με ακρωτηριασμούς, μαστιγώσεις, εξορίες και πρόστιμα και ιδιαίτερα οι αριστοκράτες και επιφανείς.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 404-405.

β. Έναρξη της εικονομαχίας

Την αφορμή για την έναρξη της εικονομαχίας φαίνεται ότι έδωσε ένας καταστροφικός σεισμός που

είχε επίκεντρο το θαλάσσιο χώρο μεταξύ Θήρας και Θηρασίας (726). Ο σεισμός ερμηνεύτηκε ως εκδήλωση θείας οργής, διότι, τάχα, η λατρεία των εικόνων αποτελούσε εκδήλωση ειδωλολατρίας στο χώρο της Εκκλησίας. Το 726 ο Λέων Γ΄ εξαπέλυσε την πρώτη επίθεση του κατά των εικόνων. Με διαταγή του ο στρατός απομάκρυνε από τη Χαλκή Πύλη των ανακτόρων μια εικόνα του Χριστού. Το οργισμένο πλήθος αντέδρασε και ξέσπασαν οδομαχίες. Η αντίδραση κατά της εικονομαχικής πολιτικής απλώθηκε από την πρωτεύουσα στο Θέμα Ελλάδος (σημερινή ανατολική Στερεά Ελλάδα). Ο θεματικός στόλος κινήθηκε εναντίον του Λέοντος, αλλά κατατροπώθηκε κοντά στον Ελλήσποντο.

Το πρώτο επίσημο εικονομαχικό διάταγμα φαίνεται ότι εκδόθηκε το έτος 730 και προέβλεπε κατάστροφή των εικόνων και διώξεις κατά των εικονοφίλων. Οι διώξεις αυτές πήραν στην πράξη διάφορες μορφές: βασανιστήρια, εξορίες, δημεύσεις περιουσιών.

Το διάταγμα βρήκε αντίθετη την εκκλησία της Ρώμης. Ο πάπας, δυσαρεστημένος, στράφηκε αργότερα προς τους Φράγκους και συνδέθηκε στενά με τους ηγεμόνες τους. Έτσι η εικονομαχία είχε αρνητικές συνέπειες για τις σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τη Δύση.

Τα επιχειρήματα των εικονοκλαστών*.

**Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδω-
λα και άρα αυτοί που τις προσκυ-
νούν είναι ειδωλολάτρες. Όμως δεν
πρέπει να προσκυνούμε κατα-
σκευάσματα των ανθρώπινων χε-
ριών και κάθε είδους ομοίωμα. Πλη-
ροφόρησέ με ποιος μας άφησε ως
κληρονομιά αυτήν την παράδοση,
δηλαδή να σεβόμαστε και να προ-
σκυνούμε κατασκευάσματα χεριών,
και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό
είναι νόμος του Θεού.**

**Επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα
Γρηγόριο Β', στο: Μ, Karlan,
Βυζάντιο και Ελλάδα, μετ.
Μ. Βαρέττας, εκδ. Α. Δεληθανάσης,
Αθήνα 1994, 158.**

**Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα
του Χριστού με ασβέστη.
Μικρογραφία από το Ψαλτήρι
Χλουντώφ (γύρω στο 830)
(Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο).**

Τα επιχειρήματα των εικονολατρών

Προσκυνώ και σέβομαι το Σταυρό και τη λόγχη, τον κάλαμο και το σπόγγο, με τα οποία οι θεοκτόνοι Ιουδαίοι βασάνισαν και ύβρισαν και τέλος σκότωσαν τον Κύριό μου, γιατί όλα αυτά στάθηκαν όργανο του έργου της σωτηρίας των ανθρώπων. Πώς λοιπόν, να μην προσκυνήσω και τις εικόνες που κατασκευάζουν οι πιστοί με αγαθή προαίρεση και με σκοπό τη δοξολογία και την ανάμνηση των παθημάτων του Χριστού;

Ότι δεν προσκυνώ την ύλη, είναι φανερό. Διότι, αν καταστραφεί το σχήμα ενός σταυρού που είναι κατασκευασμένος από ξύλο, το

ρίχνω στη φωτιά να καεί. Το ίδιο συμβαίνει και με το ξύλο των εικονισμάτων, όταν καταστραφεί.

**Ιωάννης Δαμασκηνός, Περί εικόνων,
μετ. Λ. Τσακτσίρας, στο:
Λ. Τσακτσίρας-Ζ. Ορφανουδάκης-
Μ. Θεοχάρη. Ιστορία Ρωμαϊκή και
Βυζαντινή, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999, 183.**

γ. Κορύφωση της εικονομαχίας

Η εικονομαχία κορυφώθηκε επί Κωνσταντίνου του Ε΄, οπότε και προσέλαβε διαστάσεις μιας ανελέητης εκστρατείας εναντίον των μοναχών και των μοναστηριών, που αποτελούσαν τα προπύργια της εικονολατρίας. Η εκστρατεία αυτή νομιμοποιήθηκε από τη σύνοδο της Ιέρειας (754), η οποία κατάδικασε τη λατρεία των εικόνων και αναθεμάτισε τους οπαδούς της.

Το 787 όμως, επί Κωνσταντίνου ΣΤ΄ και Ειρήνης, η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος καταδίκασε την εικονομαχία.

δ Αναζωπύρωση και τέλος της Εικομαχίας.

Η εικονομαχία αναζωπυρώθηκε από τους αυτοκράτορες Λέοντα Ε΄ και Θεόφιλο, χωρίς πάντως να έχει την ορμή και το φανατισμό της πρώτης περιόδου. Τελικά, το Μάρτιο του 843, η σύνοδος, που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τη μητέρα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄, Θεοδώρα, και τους συνεργάτες της, Βάρδα και Θεόκτιστο, αποφάσισε την αποκατάσταση των εικόνων. Η απόφαση της συνόδου αυτής σήμανε την οριστική αποτυχία του κράτους να υποτάξει ολοκληρωτικά στη βούληση του την Εκκλησία.

Ερωτήσεις

1. Αφού μελετήσετε το σχετικό παράθεμα και με βάση την ιστορική αφήγηση, να εξετάσετε ποια πολιτική αναγκαιότητα επέβαλε την εικονομαχία και ποια λαϊκή αντίληψη υπηρετούσε.
- 2 Ποια η ερμηνεία που έδωσαν στην έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (παράθεμα) οι εικονομάχοι και ποια οι εικονολάτρες; Ποιο χαρακτηριστικό της μεσαιωνικής νοοτροπίας αποκαλύπτουν οι συγκεκριμένες ερμηνείες;
3. Να επισημάνετε τα κυριότερα επιχειρήματα των εικονομάχων και εικονολατρών (βλ.σχετικά παραθέματα) αφού λάβετε υπόψη σας τις αποφάσεις των συνόδων του 754 και του 787 (βλ. σελ. 94).

6. Κοινωνία και οικονομία

α. Η οικονομία (6ος-9ος αι.)

Οι επιδημίες και οι φυσικές κατ'αστροφές που συγκλόνησαν την αυτοκρατορία στο δεύτερο μισό του 6ου αι., σε συνδυασμό με τις απώλειες από τους πολέμους και τις εχθρικές εισβολές, προκάλεσαν μεγάλη μείωση του πληθυσμού της. Ωστόσο, παρά την οικονομική και δημογραφική κρίση που προκάλεσαν οι παραπάνω αιτίες, δεκάδες πόλεις επιβίωσαν κατά τη δύσκολη αυτή περίοδο. Πολλές μάλιστα από τις πόλεις αυτές, όπως η Έφεσος και η Νίκαια, συνέχισαν να ακμάζουν ως κέντρα εμπορίου και βιοτεχνίας.

Όμως οι αστικές δραστηριότητες περιορίζονται και το εξωτερικό

εμπόριο φθίνει συνεχώς. Οι χερσαίοι δρόμοι του εμπορίου με την Ανατολή, τα λιμάνια και τα εμπορικά κέντρα της Συρίας και της Αιγύπτου ελέγχονται πια από τους Άραβες. Στις περιόδους ανακωχής, βέβαια, το αραβοβυζαντινό εμπόριο αναβιώνει.

Οι Βυζαντινοί ωστόσο είναι υποχρεωμένοι να μοιράζονται τα κέρδη τους με τους Άραβες, στους οποίους καταβάλλουν τελωνειακούς δασμούς. Το εμπόριο με τη Δύση, στις αρχές του 8ου αι., μειώνεται στο ελάχιστο, χωρίς η επικοινωνία να διακοπεί εντελώς. Πάντως οι θαλάσσιες επικοινωνίες παραμένουν εξαιρετικά επικίνδυνες εξαιτίας της δράσης των πειρατών.

Κατά τα τέλη του 8ου και τις αρχές του 9ου αι. ο πληθυσμός της αυτοκρατορίας αυξάνεται και

φθάνει περίπου τα 11 εκατομμύρια, ενώ παράλληλα η οικονομία και το εμπόριο αρχίζουν να ανακάμπτουν. Ο Νικηφόρος Α΄ πήρε τολμηρά δημοσιονομικά μέτρα για την ανόρθωση της οικονομίας, τα οποία από τους αντιπάλους του και τον χρονογράφο Θεοφάνη χαρακτηρίστηκαν ως κακώσεις. Τα μέτρα αυτά ήταν τα ακόλουθα:

1. Η ακύρωση των φοροαπαλλαγών που είχε θεσπίσει η αυτοκράτειρα Ειρήνη και η εγγραφή των πολιτών στους φορολογικούς κατάλογους 2. Η επιβολή του καπνικού φόρου (για κάθε εστία που καπνίζει, δηλαδή για κάθε νοικοκυριό) στους πάροικους (εξαρτημένους γεωργούς) των μονών και των ναών, καθώς και στα πολυάριθμα φιλανθρωπικά ιδρύματα 3. Η καθιέρωση της συλλογικής ευθύνης της

κοινότητας του χωριού για την κατάβολή των φόρων 4. Η απαγόρευση της τοκογλυφίας 5. Η δημιουργία κλήρων για τους ναύτες στρατιώτες της Μ. Ασίας και 6. Η υποχρέωση των πλούσιων ναυκλήρων (πλοιοκτητών) της Κωνσταντινούπολης να δανειστούν από το κράτος με υψηλό επιτόκιο. Το τελευταίο αυτό μέτρο απέβλεπε στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας.

β. Στρατιωτικοποίηση και εποίκισμοί

Από τα μέσα του 7ου ως τα μέσα του 9ου αι. το Βυζάντιο διέρχεται μια περίοδο κρίσης, η οποία χαρακτηρίζεται από την έντονη κοινωνική παρουσία του στρατού.

Η στρατιωτικοποίηση της μεσοβυζαντινής κοινωνίας εκφράζεται με την εμφάνιση των οικογενειακών επωνύμων και την οικοδόμηση πολλών κάστρων. Τα επώνυμα προσδιορίζουν, σχεδόν αποκλειστικά, στρατιωτικές αριστοκρατικές οικογένειες, ενώ τα κτισμένα σε δυσπρόσιτες περιοχές οχυρά κάστρα αντικαθιστούν τις πόλεις που παρακμάζουν. Στοιχείο στρατιωτικοποίησης, αλλά και ένδειξη εδραίωσης της βυζαντινής κυριαρχίας αποτελεί και η βαθμιαία επέκταση του δικτύου των θεμάτων με τη διχοτόμηση παλαιότερων μεγάλων θεμάτων (Μ. Ασία) ή τη δημιουργία νέων (Βαλκανική). Με τη δημιουργία ναυτικών θεμάτων η αυτοκρατορία κατόρθωσε να θωρακίσει τις παράλιες περιοχές, αλλού

σε μικρότερο και αλλού σε μεγαλύτερο βάθος. Ιδιαίτερες δυσχέρειες αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία στις ευρωπαϊκές επαρχίες της, όπου είχαν εγκατασταθεί πολλοί σλαβικοί πληθυσμοί. Το Βυζαντινό κράτος, για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα, εφάρμοσε μια συγκροτημένη εποικιστική πολιτική: πολλοί Σλάβοι μεταφέρθηκαν από τις σκλαβηνίες των Βαλκανίων σε περιοχές της Μ. Ασίας και, αντίστροφα, πολλοί μικρασιατικοί πληθυσμοί μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν κατά την περίοδο αυτή στις σκλαβηνίες της Θράκης, της Μακεδονίας και της Νότιας Ελλάδας. Από τα τέλη του 8ου αι. οι Σλάβοι άρχισαν να ενσωματώνονται στη βυζαντινή κοινωνία και σταδιακά να αφομοιώνονται.

**Επιστολή του Μιχαήλ Β΄
στον ηγεμόνα των Φράγκων
(...) Βρήκαμε τους Χριστιανούς
χωρισμένους σε δύο στρατόπεδα.
Μεγάλος αριθμός ακολουθούσε τον
τύραννο (δηλαδή τον σφετεριστή
της νόμιμης αυτοκρατορικής εξου-
σίας) (Θωμά τον Σλάβο) και γι' αυτό
το λόγο δεν ήμασταν σε θέση να
τον καταπολεμήσουμε αποτελε-
σματικά. Ο Θωμάς επωφελήθηκε
από αυτό και προσέλκυσε πολλούς
κοντά του. Έπειτα πολιορκήσε και
απέκλεισε από τη θάλασσα την Κων-
σταντινούπολη το Δεκέμβριο της
15ης ινδικτιώνος (δηλαδή του έτους
821). Συγκροτήθηκε ναυμαχία και ο
θεός μας έδωσε τη νίκη. Ήταν ένα
θαύμα. (...), Ο Θωμάς καταδικάστη-
κε σε αποκοπή των χεριών και των**

ποδιών και πέθανε στην αγχόνη. Από τους δυο γιους του ο ένας δολοφονήθηκε από τους δικούς μας ανθρώπους στην (Μικρά) Ασία, ο άλλος καταδικάστηκε στην ίδια με τον Θωμά ποινή... Από τότε όλοι οι Χριστιανοί του κράτους μας ξαναγύρισαν στην ενότητα και την ομόνοια.(...)

**P. Lemerle, Thomas le Slav,
Travaux et memoires 1 (1965)
256-257.**

Η ανοικοδόμηση των πόλεων της Πελοποννήσου.

Ένας στρατηγός από το γένος των Σκληρών, αφού πολέμησε με τους Σ(θ)λαβήνους, υπέταξε με τα όπλα και εκμηδένισε πλήρως το έθνος τους. Έτσι, επέτρεψε στους πα-

λαιοὺς κατοίκους της Πελοπον-
νήσου να ανακτήσουν τις περιου-
σίες τους. Ο αυτοκράτορας Νικη-
φόρος Α΄ πληροφορήθηκε τα νέα
και γεμάτος χαρά φρόντισε να
ξαναχτίσει τις πόλεις που ήταν σ'
αυτό το μέρος, να ανοικοδομήσει
τις εκκλησίες που κατεδάφισαν οι
βάρβαροι και να κάνει χριστιανούς
τους ίδιους τους βαρβάρους. Έτσι,
ανοικοδόμησε εκ βάθρων την
Πάτρα και τη Σπάρτη.

Χρονικὼν της Μονεμβασίας, έκδ.
I. Dujev, Παλέρμο 1976, 18-22.

γ. Το κίνημα του Θωμά του Σλάβου
Στα χρόνια της βασιλείας του Μι-
χαήλ Β΄ το κράτος συγκλονίστηκε
από το κίνημα του Θωμά του Σλά-
βου, το οποίο εκδηλώθηκε το 821

στη Μικρά Ασία. Ο Θωμάς, ο οποίος στέφθηκε αυτοκράτορας από τον πατριάρχη Αντιοχείας, εμφανίσθηκε ως εικονόφιλος και προστάτης των φτωχών, στους οποίους υποσχέθηκε απαλλαγή από τη φορολογία. Η αναταραχή που προήλθε από το κίνημα, μεταδόθηκε από την ύπαιθρο στις πόλεις και στο στρατό. Από τα έξι μικρασιατικά θέματα μόνο δύο έμειναν πιστά στον αυτοκράτορα Μιχαήλ. Με τη σύμπραξη του ναυτικού θέματος των Κιβυρραιωτών, ο Θωμάς πέρασε στην Ευρώπη και πολιορκήσε την πρωτεύουσα. Η έκβαση της πολιορκίας κρίθηκε από το απόρθητο των τειχών της Βασιλεύουσας, τις λιποταξίες των πληρωμάτων του Θωμά, τη βαριά ήττα του στόλου του μπροστά στην Κωνσταντινούπολη

(φθινόπωρο του 822) και την επίθεση που δέχθηκε από τους Βουλγάρους, με τους οποίους είχε συμμαχήσει ο Μιχαήλ Β΄. Ο στασιαστής αναγκάστηκε τότε να λύσει την πολιορκία και αρχικά κατόρθωσε να διαφύγει, αλλά τον Οκτώβριο του 823 συνελήφθη και θανατώθηκε. Το κίνημα του Θωμά δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως λαϊκή εξέγερση και κοινωνική επανάσταση, αν και έπαιξαν κάποιο ρόλο σε αυτό οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες. Επρόκειτο περισσότερο για εμφύλιο πόλεμο, μια σύγκρουση μεταξύ νομιμότητας και σφετερισμού της εξουσίας, που επηρεάστηκε κυρίως από τις προσωπικές φιλοδοξίες και τα κίνητρα του στασιαστή, από τον ανταγωνισμό των βυζαντινών επαρχιών με την κεντρική εξουσία

και την πολιτική της και από τη διαμάχη για τις εικόνες.

Ο Μιχαήλ Β' μετά τη νίκη του αφαιρεί το στέμμα από το σφετεριστή Θωμά το Σλάβο.

Μικρογραφία από το σλαβονικό χειρόγραφο της Χρονογραφίας του Κωνσταντίνου Μανασσή (14ος αι.) (Ρώμη, Βιβλιοθήκη τον Βατικανού).

Ερωτήσεις

- 1. Να σχολιάσετε πς οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Νικηφόρου Α΄ και να επισημάνετε τυχόν αρνητικά στοιχεία τους.**
- 2. Ποια στοιχεία πιστοποιούν τη βαθμιαία στρατιωτικοποίηση της βυζαντινής κοινωνίας;**
- 3. Ποιες σκοπιμότητες εξυπηρετούσαν οι εποικισμοί**
- 4. Να επισημάνετε τον χαρακτήρα και τις αιτίες της αποτυχίας του κινήματος του Θωμά του Σλάβου.**

7. Σλάβοι και Βούλγαροι

α. Σκλαβηνίες

Οι μόνιμες εγκαταστάσεις των Σλάβων στη Χερσόνησο του Αίμου είναι γνωστές με τον όρο σκλαβηνίες. Στο γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας, όπως προαναφέρθηκε, οι σκλαβηνίες αποτελούσαν αυτόνομες νησίδες σλαβικού πληθυσμού, μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης. Στη διάρκεια του 9ου αι., οι σκλαβηνίες που βρίσκονταν στα βορειοδυτικά της Χερσονήσου του Αίμου εξελίχθηκαν στα πρώτα κρατίδια των Σέρβων και Κροατών. Η ύπαρξη και η ανάπτυξη των δύο αυτών κρατιδίων διευκόλυνε τον εκχριστιανισμό των δύο λαών επί Βασιλείου Α΄. Την ίδια εποχή (9ος αι.), οι σκλαβηνίες που βρίσκονταν στα

νότια της Χερσονήσου του Αίμου άρχισαν να ενσωματώνονται στην επεκτεινόμενη θεματική διοίκηση του Βυζαντινού Κράτους. Οι σκλαβηνίες ήταν αρχικά ημιαυτόνομες και πλήρωναν φόρο υποτέλειας.

Πόλεμος και κατασκοπία

Και το μήνα Οκτώβριο (του έτους 773) ο αυτόκράτορας (Κωνσταντίνος Ε΄) έλαβε μήνυμα (μανδάτον) από τους κρυφούς φίλους του στη Βουλγαρία ότι ο χάνος (κύριος) της Βουλγαρίας στέλνει 12.000 στρατό και τους βογιάρους του, για να λεηλατήσουν τη σκλαβηνία της Βερζιτίας και να απαγάγουν τον πληθυσμό της στη Βουλγαρία, Και όσο οι απεσταλμένοι (αποκρισιάριοι) που είχαν έλθει από το βούλγαρο χάνο

περέμεναν στην Πόλη, ο αυτοκράτορας υποκρινόταν ότι ετοιμάζει εκστρατεία κατά των Αράβων. Ετσι, βγήκαν από τις πύλες της Πόλης μόνο μικρά στρατιωτικά τμήματα και τα ανακτορικά στρατεύματα. Και αφού απέλυσε τους βούλγαρους απεσταλμένους και έμαθε από τους κατασκόπους του ότι οι απεσταλμένοι εγκατέλειψαν τη βυζαντινή επικράτεια, συνέταξε το στρατό και ξεκίνησε εσπευσμένα, Μόλις έφτασε στα Λιθοσώρια, επέπεσε στις τάξεις των Βουλγάρων, χωρίς προηγουμένως να σαλπίσει επίθεση, τους έτρεψε σε φυγή και κέρδισε μεγάλη νίκη,

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 447.

β. Η ίδρυση του κράτους των Βουλγάρων

Επί Κωνσταντίνου Δ΄ ιδρύθηκε στη Χερσόνησο του Αίμου το κράτος των Βουλγάρων, λαού που προωθήθηκε από τις ασιατικές στέπες στις εκβολές του Δούναβη. Οι Βούλγαροι νίκησαν το βυζαντινό στρατό και κατέκτησαν τα εδάφη μεταξύ Δούναβη, Αίμου και Ευξείνου Πόντου. Ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει σιωπηρά τη νέα κατάσταση και να υποσχεθεί την καταβολή ετήσιων χορηγιών για το μέλλον. Αυτό αποτελούσε πράξη σύνεσης, διότι στην περιοχή αυτή είχαν διεισδύσει ήδη σλαβικές φυλές, με συνέπεια αυτή να έχει αποσπαστεί ουσιαστικά από τον έλεγχο της αυτοκρατορίας.

Η συμφωνία με τους Βουλγάρους ανανεώθηκε αργότερα . Οι Βούλγαροι μάλιστα βοήθησαν το Λέοντα Γ΄ να αντιμετωπίσει τους Άραβες επιδρομείς μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Τον 8ο αιώνα ο Κωνσταντίνος Ε΄ προσπάθησε με αλλεπάλληλες εκστρατείες να καταλύσει το Βουλγαρικό Κράτος. Η διεξαγωγή του πολέμου υπήρξε δυσχερής για τους Βουλγάρους, καθώς αντιμετώπιζαν μια μεγάλη εσωτερική πολιτική κρίση που προκλήθηκε από τη σύγκρουση της αντιβυζαντινής με τη φιλοβυζαντινή παράταξη. Η παλαιά βουλγαρική αριστοκρατία ακολουθούσε αντιβυζαντινή πολιτική, ενώ το φιλοβυζαντινό κόμμα είχε τις ρίζες του στην εθνότητα που διαμορφωνόταν από την ανάμειξη των σλαβικών πληθυσμών με τις λαϊκές

βουλγαρικές τάξεις. Η εξασθένηση των Βουλγάρων, αποτέλεσμα της εσωτερικής αυτής σύγκρουσης, συνέβαλε στην αποκατάσταση της βυζαντινής υπεροχής στη Χερσόνησο του Αίμου, αλλά ο αυτοκράτορας δεν μπόρεσε να πετύχει το σκοπό του.

Εσωτερικές ταραχές στη Βουλγαρία

Αυτό το χρόνο (763) οι Βούλγαροι επαναστάτησαν και σκότωσαν τους κυρίους τους που κατάγονταν από τη βασιλεύουσα δυναστεία και όρισαν κύριο τους τον κακόβουλο Τελέτζη που ήταν τριάντα χρονών. Τότε πολλοί Σλάβοι τράπηκαν σε φυγή και προσχώρησαν στον αυτόκράτορα που τους εγκατέστησε στον ποταμό Αρτάνα της Βιθυνίας.

(Μετά τη νίκη του βυζαντινού στρατού επί του Τελέτζη και των σλάβων συμμάχων του στην πεδιάδα της Αγκιάλου στις 30 Ιουνίου 763) οι Βούλγαροι στασίασαν και σκότωσαν τον Τελέτζη μαζί με τους άρχοντες του (δηλαδή τους βογιάρους του) και έβαλαν στη θέση του το Σαβίνο, γαμπρό του παλιού κυρίου τους Κορμεσίου. Μόλις όμως ο Σαβίνος, χωρίς καθυστέρηση, έστειλε μήνυμα στον αυτοκράτορα, ζητώντας ειρήνη, οι Βούλγαροι συγκάλεσαν λαϊκή συνέλευση και αντιστάθηκαν με πείσμα στα σχέδια του, λέγοντας, “εξαιτίας σου η Βουλγαρία κινδυνεύει να υποδουλωθεί στους Ρωμαίους”. Τότε ξέσπασε επανάσταση και ο Σαβίνος κατέφυγε στο κάστρο της Μεσημβρίας και προσχώρησε στον

αυτοκράτορα. Οι Βούλγαροι έβαλαν στη θέση του ως κύριο τους τον Παγάνο.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. Ι, Λειψία 1883, 432-433.

γ. Η Βουλγαρία υπό τον Κρούμο

Η Βουλγαρία ισχυροποιήθηκε σημαντικά στις αρχές του 9ου αι., όταν προσάρτησε πρώην αβαρικά εδάφη. Τις εχθροπραξίες ανάμεσα στους Βουλγάρους και τους Βυζαντινούς εγκαινίασε ο χάνος Κρούμος με την κατάκτηση της Σαρδικής (Σόφιας) και την εξόντωση των υπερασπιστών της (809). Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ εξεστράτευσε τότε κατά των Βουλγάρων και προχώρησε βαθιά στη βουλγαρική επικράτεια. Αλλά η επιχείρηση είχε τραγική γι αυτόν έκβαση. Στις δια-

βάσεις του Αΐμου ο στρατός του εκμηδενίστηκε ολοκληρωτικά. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας έπεσε στο πεδίο της μάχης. Σύντομα ο Κρούμος επανέλαβε τις επιχειρήσεις του, κατακτώντας λιμάνια του Ευξείνου Πόντου. Η εμφάνιση του μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης αποτέλεσε το αποκορύφωμα των επιθετικών ενεργειών του. Όμως ο βούλγαρος ηγεμόνας πέθανε ξαφνικά (814) και έτσι το Βυζάντιο απαλλάχθηκε από έναν ισχυρό αντίπαλο. Ο διάδοχος του Κρούμου Ομουρτάγ συνήψε 30ετή συνθήκη ειρήνης. Μετά τη σύναψη της ειρήνης αυτής, στα βυζαντινοβουλγαρικά σύνορα επικράτησε, σχεδόν ως τα τέλη του αιώνα, αδιατάρακτη ειρήνη.

Το Πρώτο Βουλγαρικό Κράτος.

..... Το κράτος του Ασπαρούχ
περί το 680

— — Το κράτος του Κρούμο» και
του Ομουρτάγ περί το 814

— Το κράτος του Συμεών
(893-927)

δ. Η οργάνωση του Βουλγαρικού Κράτους

Η δομή του Βουλγαρικού κράτους ως τον 9ο αι. χαρακτηρίζεται από τη διαφορετική συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας των δύο φυλετικών στοιχείων που συνέθεταν τον πληθυσμό του, δηλαδή των Πρωτοβουλγάρων και των σλαβικών φυλών, που είχαν εγκατασταθεί στην επικράτεια του και είχαν οργανωθεί σε σκλαβηνίες. Ο χάνος* και η πρωτοβουλγαρική αριστοκρατία καθόριζαν την κρατική πολιτική, ενώ οι αρχηγοί των σκλαβηνιών διατηρούσαν στις περιοχές τους μια ορισμένη αυτονομία και συμμετείχαν ως ένα βαθμό μόνο στη διοίκηση. Υπήρχε, με άλλα λόγια, μια δυαρχία που αντιστοιχούσε στον εθνικό-φυλετικό διϋισμό της χώρας.

Στη διάρκεια όμως του 9ου αι. ενισχύθηκε η κεντρική εξουσία, ενώ σταδιακά υποχώρησε η δύναμη των αρχηγών των σλαβικών φυλών. Από την άλλη πλευρά η αριθμητική υπεροχή των Σλάβων είχε ως αποτέλεσμα τον εκσλαβισμό των Βουλγάρων. Έτσι, οι Σλάβοι υποτάχθηκαν πολιτικά στην πρωτοβουλγαρική αριστοκρατία, αλλά αφομοίωσαν εθνολογικά τους ουννικής καταγωγής Βουλγάρους.

Ερωτήσεις

1. Ποιο ήταν το μεγαλύτερο εσωτερικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το Πρώτο Βουλγαρικό Κράτος; Πότε και πώς λύθηκε το πρόβλημα αυτό;

2. Εκτός από τον πόλεμο και την επίσημη διπλωματία, με ποιους άλλους τρόπους ασκούσε το Βυζαντινό κράτος την εξωτερική πολιτική του; Συμβουλευτείτε το σχετικό παράθεμα.

8. Το Φραγκικό Κράτος υπό τις δυναστείες των Μεροβιγγείων και των Καρολιδών

α. Η εποχή των Μεροβιγγείων και η κρίση του Φραγκικού κράτους

Το σημαντικότερο “βαρβαρικό” κράτος της Δυτικής Ευρώπης ήταν το εκχριστιανισμένο Βασίλειο των Φράγκων, που ίδρυσε ο Χλωδοβίκος, ο γενάρχης της δυναστείας των Μεροβιγγείων (τέλος 5ου-αρχές 6ου αι.) Στα χρόνια των διαδόχων του ξέσπασαν εμφύλιοι πόλεμοι, με αποτέλεσμα το Φραγκικό Κράτος να διασπαστεί. Η κρίση επηρέασε συνολικά τον πολιτισμό των Φράγκων, ιδιαίτερα όμως την οικονομία τους, με την υποχώρηση του εμπορίου και της βιοτεχνίας, την εγκατάλειψη του οδικού δικτύου και την

παρακμή των πόλεων. Έτσι, στα τέλη του 7ου και στις αρχές του 8ου αι. το πολιτικό σύστημα που εγκαθίδρυσαν οι Μεροβίγγειοι οδήγησε στην αποδυνάμωση του θεσμού της βασιλείας και στην ανάδειξη περιφερειακών πολιτικών δυνάμεων. Μία από αυτές ήταν και η εκκλησία.

β. Οι Καρολίδες και η ακμή της φραγκικής δύναμης

Στο Φραγκικό κράτος ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το αξίωμα του **αυλάρχη*** (*majordomus*), το οποίο απόκτησε νέο κύρος, όταν ο αυλάρχης Κάρολος Μαρτέλος αναχαίτισε την προέλαση των Αράβων στο Πουατιέ της Γαλλίας (732). Ο Κάρολος Μαρτέλος, γόνος μιας ισχυρής αριστοκρατικής οικογένειας, υπήρ-

ξε ο ιδρυτής μιας νέας δυναστείας, της δυναστείας των Καρολιδών, που διαδέχθηκε τους Μοροβίγγειους υπό τις εξής συνθήκες: Ο πάπας, απειλούμενος από τους Λογγοβάρδους που ετοιμάζονταν να βαδίσουν κατά της Ρώμης, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Βυζάντιο και να προσεταιριστεί τους Φράγκους, στέφοντας το γιο του Καρόλου Μαρτέλου Πιπίνο ελέω Θεού βασιλέα* των Φράγκων (754). Η παπική ευλογία προσέδωσε στη φραγκική βασιλεία μεγάλο ηθικό κύρος και με τη στέψη αυτή επικράτησε στην Ευρώπη η αντίληψη της ελέω Θεού βασιλείας.

Ο Πιπίνος Α΄, ως αντάλλαγμα, δώρισε στην Αγία Έδρα την περιοχή από τη Ραβέννα μέχρι τη Ρώμη, η οποία κατέστη ο πυρήνας του Παπικού Κράτους. Ο Πιπίνος και οι

γιοι του ονομάστηκαν πατρίκιοι των Ρωμαίων, τίτλος που συνεπαγόταν την υποχρέωση του βασιλικού οίκου να προστατεύει τη Ρώμη. Έτσι, ο παπισμός συνδέθηκε στενά με το Βασίλειο των Φράγκων, ενώ το χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης, που είχε αρχίσει να ανοίγει όταν κηρύχθηκε η εικονομαχία, έγινε τώρα πολύ βαθύ. Όταν πέθανε ο Πιπίνος, το Φραγκικό Βασίλειο περιλάμβανε τη σημερινή Γαλλία και ένα μέρος της σημερινής Γερμανίας, Ο διάδοχος του Κάρολος ο Μέγας (Καρλομάγνος) κατέκτησε πολλά εδάφη και επεξετέινε σημαντικά την επικράτεια του.

Για να ενισχύσει την εσωτερική οργάνωση του κράτους του ο Κάρολος πήρε τα ακόλουθα μέτρα:

1. Διαίρεσε τη φραγκική επικράτεια σε 200 περίπου κομητείες.

Οι κομήτες ασκούσαν, με τη βοήθεια των επισκόπων τη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση, και συγχρόνως ήταν δικαστές και φοροεισπράκτορες.

2. Καθιέρωσε το θεσμό των βασιλικών απεσταλμένων, οι οποίοι θα επέβλεπαν την εφαρμογή των νόμων και των διαταγμάτων που εξέδιδε.

3. Προχώρησε σε εκκλησιαστική μεταρρύθμιση που συμπλήρωσε τη διοικητική μεταρρύθμιση. Η Εκκλησία απετέλεσε από τότε παράγοντα συνοχής και ενότητας.

γ. Το πρόβλημα των δύο αυτοκρατοριών

Η ανάμειξη του Καρόλου στα πράγματα της Ιταλίας χρονολογείται από το 774, όταν εκείνος κατέλυσε το κράτος των Λογγοβάρδων.

Με την επιτυχία αυτή το Φραγκικό Κράτος ισχυροποιήθηκε, υποσκελίζοντας τα παλαιότερα γερμανικά βασίλεια, και η εξουσία του Καρόλου αναβαθμίστηκε: έγινε μια ισχυρή βασιλεία, που εξουσίαζε ένα κράτος με πολλούς λαούς.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία επιδίωξε αρχικά να προσεγγίσει διπλωματικά το νέο αντίπαλο της. Το 781 τελέστηκαν με κάθε επισημότητα οι αρραβώνες του Κωνσταντίνου ΣΤ΄ με τη Ροτρούδη, κόρη του Καρόλου. Αλλά οι σχέσεις των δύο κρατών οδηγήθηκαν σε ρήξη και το συνοικέσιο τελικά ακυρώθηκε. Αργότερα, εσωτερικές διαμάχες ανάγκασαν τον πάπα Λέοντα Γ΄ να ζητήσει τη βοήθεια του Καρόλου, υποσχόμενος να τον στέψει αυτοκράτορα. Ο φράγκος βασιλιάς αποδέχθηκε την πρόταση.

Την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 800, στην εκκλησία του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη, ο Κάρολος στέφθηκε, σύμφωνα με το βυζαντινό τυπικό, Μέγας και ειρηνοποιός αυτοκράτωρ, κυβερνήτης του Ρωμαϊκού Κράτους, υπό τις επευφημίες του λαού και του κλήρου. Ο Κάρολος όμως δεν επέλεξε τη Ρώμη, αλλά το Άαχεν ως έδρα του. Εκεί ανήγειρε ένα ανάκτορο, το παρεκκλήσιο του οποίου διακοσμήθηκε με έργα τέχνης από τη Ραβέννα και την υπόλοιπη Ιταλία.

Η στέψη του Καρόλου είχε ως αποτέλεσμα να συνυπάρχουν αντιμετώπιες από το 800 και εξής δυο αυτοκρατορίες, μία ανατολική και μία δυτική. Γι' αυτό το λόγο η στέψη θεωρήθηκε από τους Βυζαντινούς ως σκάνδαλο και σφετερισμός των νομίμων και αποκλειστικών δικαιω-

μάτων τους στη ρωμαϊκή κληρονομιά και κυρίως του δικαιώματος χρήσης του όρου βασιλεύς των Ρωμαίων. Η διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης επεκτάθηκε τώρα και στην πολιτική σφαίρα. Η οικουμένη διασπάστηκε γλωσσικά, πολιτικά και θρησκευτικά σε δύο αντίπαλους κόσμους.

Οι Βυζαντινοί ανέμεναν ότι ο Κάρολος θα επιχειρούσε να υποτάξει την Ανατολική Αυτοκρατορία. Ο τελευταίος όμως επιδίωξε και πέτυχε το συμβιβασμό με το βυζαντινό αυτοκράτορα ύστερα από δύσκολες και μακρές διαπραγματεύσεις.

Ο Άγιος Πέτρος παραδίδει στον πάπα Λέοντα Γ' το μανδύα (pallium) και στο βασιλέα (rex) Καρλομάγνο μια σημαία. (Μωσαϊκό στο Ανάκτορο του Λατερανού, χρονολογούμενο πριν από τις 25 Δεκεμβρίου του 800).

**Η στέψη του Καρλομάγνου από τη σκοπιά των Φράγκων
Επειδή δεν υπήρχε πια αυτοκράτορας στο έθνος των Ελλήνων και η αυτοκρατορική εξουσία βρισκόταν στα χέρια μιας γυναίκας, φάνηκε σωστό στον ίδιο τον πάπα Λέοντα**

και σ' όλους τους άγιους πατέρες που πήραν μέρος στη σύνοδο να δώσουν τον τίτλο του αυτοκράτορα στο βασιλιά των Φράγκων Κάρολο, που έχει στην κυριαρχία του την πόλη της Ρώμης, όπου συνήθιζαν πάντα να εδρεύουν οι καίσαρες, και τις άλλες πόλεις της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας. Επειδή λοιπόν ο παντοδύναμος Θεός ευδόκησε να περάσουν όλες αυτές οι χώρες στην κυριαρχία του Καρόλου, οι κληρικοί της Συνόδου σκέφθηκαν ότι, σύμφωνα με το θέλημα του Θεού και το αίτημα όλων των Χριστιανών, εκείνος θα έπρεπε να έχει και τον τίτλο του αυτοκράτορα. Ο Κάρολος δεν ήθελε να εναντιωθεί σ' αυτό το θέλημα και, υποτασσόμενος ταπεινά στο θεό, καθώς και στην επιθυμία που

εκφράστηκε από όλο το χριστιανικό κόσμο, δέχθηκε τη χειροτονία του από τον πάπα Λέοντα και, μαζί μ' αυτή, τον τίτλο του αυτοκράτορα.

Από τα Χρονικά του Lorsch (Annates Laureshamenses), Monumenta Germaniae Historica, τόμ. Ι, 37, μετ. Λ. Τσακτσίρας, στο: Λ. Τσακτσίρας-Ζ. Ορφανουδάκης- Μ. Θεοχάρη, Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999, 183.

Η στέψη τον Καρλομάγνου από τη σκοπιά των Βυζαντινών

Αυτό το χρόνο (800), στις 25 Δεκεμβρίου, ο ρήγας των Φράγκων Κάρολος στέφθηκε (αυτοκράτορας) από τον πάπα Λέοντα. Και ενώ σκόπευε να επιτεθεί με στόλο στη Σικελία, άλλαξε γνώμη και αποφάσισε να ζητήσει σε γάμο την αυτόκράτειρα

Ειρήνη. Για το σκοπό αυτό έστειλε τον επόμενο χρόνο πρεσβευτές στο Βυζάντιο

Κι έφτασαν οι απεσταλμένοι του Καρόλου και του πάπα Λέοντος (στην Πόλη), ζητώντας από την Ειρήνη να παντρευτεί τον Κάρολο και έτσι να ενωθεί η Ανατολή με τη Δύση. Κι εκείνη θα δεχόταν αν δεν την εμπόδιζε ο Αέτιος, που είχε μεγάλη δύναμη και σκόπευε να κάνει αυτοκράτορα τον αδελφό του. Τον επόμενο χρόνο (802), τον Οκτώβριο, ο Νικηφόρος, πατρίκιος και γενικός λογοθέτης, έγινε αυτόκράτορας διώχνοντας την αυγούστα Ειρήνη.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 475-476.

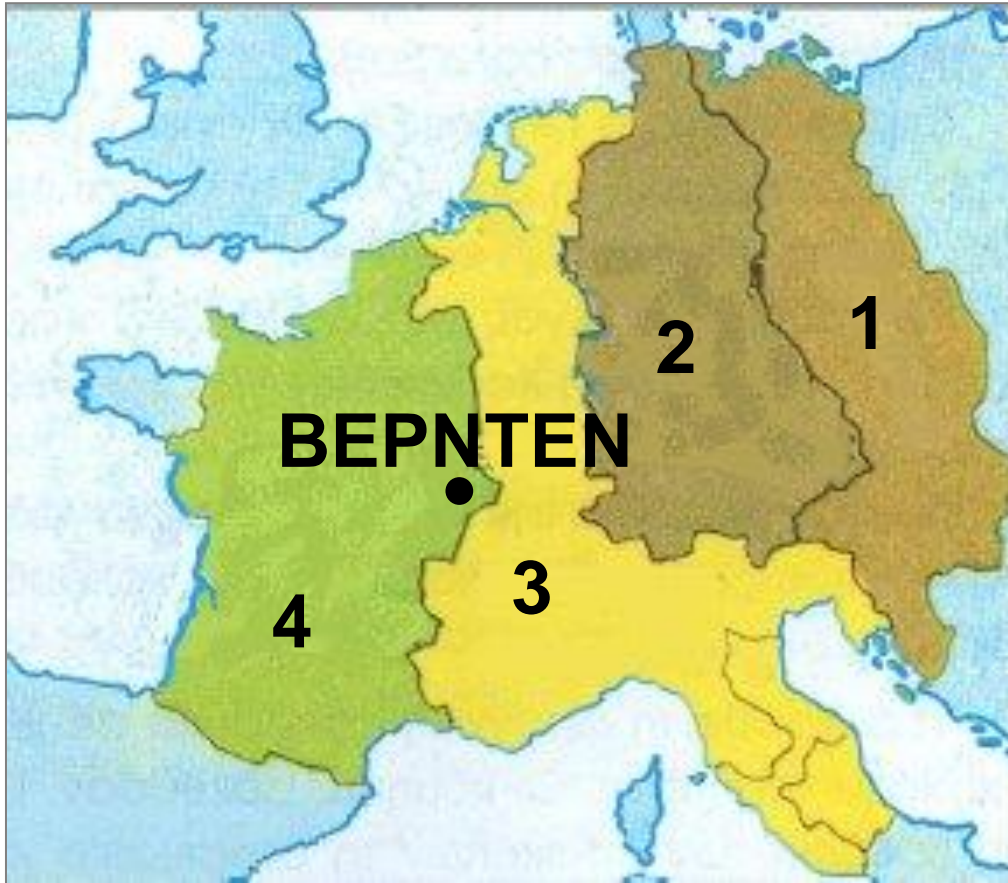
δ. Η διάσπαση της Αυτοκρατορίας του Καρόλου

Η δυναστεία των Καρολιδών συνένωσε το μεγαλύτερο μέρος του χριστιανικού κόσμου της Δ. Ευρώπης (Γαλατία, Γερμανία και Ιταλία). Η διοικητική ενότητα του ετερογενούς αυτού κράτους άρχισε όμως να κλονίζεται, όταν εξέλιπε η επιβλητική προσωπικότητα του Μεγάλου Καρόλου.

Ο διάδοχος του τελευταίου, Λουδοβίκος ο Ευσεβής, διέπραξε λάθη που έπληξαν σοβαρά το κύρος της αυτοκρατορικής εξουσίας. Μετά το θάνατο του, το 840, οι τρεις γιοι του (Λουδοβίκος, Κάρολος Φαλακρός και Λοθάριος) διένειμαν, με τη συνθήκη του Βερντέν (843), την κληρονομιά του. Ο πρώτος έλαβε τα εδάφη ανατολικά του Ρήνου, ο δεύτε-

ρος περιοχές της σημερινής Γαλλίας και ο τρίτος μια ζώνη που εκτεινόταν από το σημερινό Βέλγιο μέχρι την κεντρική Ιταλία.

Οι τρεις αυτές εδαφικές ενότητες επρόκειτο να αποτελέσουν τη βάση σχηματισμού τριών από τα μεγαλύτερα κράτη της σύγχρονης Ευρώπης, της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.

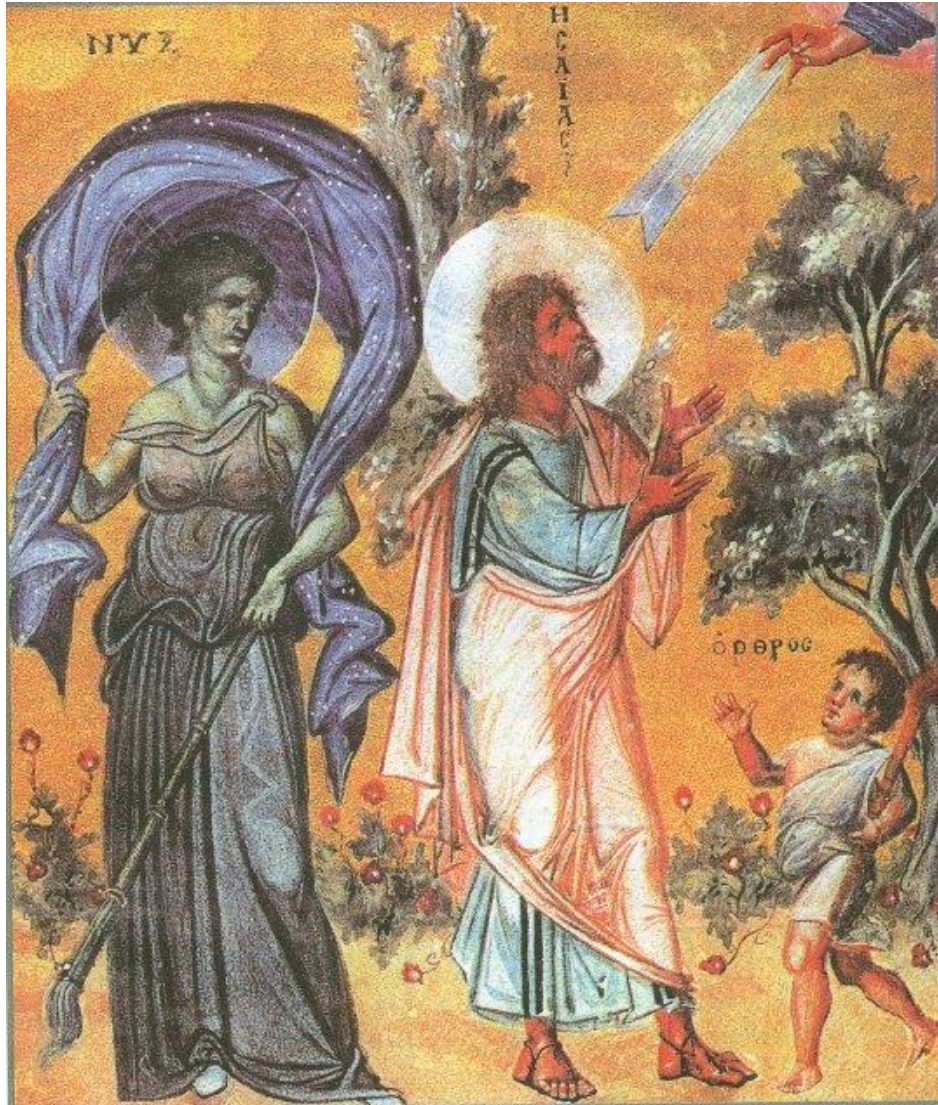

Η διαίρεση του Φραγκικού Κράτους
βάσει της Συνθήκης του Βερντέν
(843).

1. (υποτελή εδάφη)
2. ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
3. ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΛΟΘΑΡΙΟΥ Α΄
4. ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ ΤΟΥ
ΦΑΛΑΚΡΟΥ

Ερωτήσεις

1. Πώς είδαν οι Δυτικοί και πώς οι Βυζαντινοί την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου; Να λάβετε υπόψη σας το περιεχόμενο του κεφαλαίου και τα δυο παραθέματα.
2. Σχολιάστε τη στάση του Καρλομάγνου απέναντι στο Βυζάντιο μετά τη στέψη του.
3. Ο χρονογράφος Θεοφάνης αναφέρει ότι σχεδιαζόταν γάμος μεταξύ Ειρήνης και Καρόλου, ώστε να συνενωθούν οι δύο αυτοκρατορίες. Ανεξάρτητα από το βαθμό αξιοπιστίας της πληροφορίας αυτής, ποια προβλήματα νομίζετε ότι θα προκαλούσε αυτή η επιλογή;

Η Νύχτα και ο Όρθρος, από την “Προσευχή του Ησαΐα”. Λεπτομέρεια από εικονογραφημένο χειρόγραφο του 10ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη. Η απεικόνιση της Νύχτας παραπέμπει σε γυναικείες μορφές της Ελληνορωμαϊκής τέχνης. Χαρακτηριστικό δείγμα της τέχνης της Μακεδόνικης Αναγέννησης.

Κεφάλαιο 2

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ (843-1054)

Επί Μακεδόνικης Δυναστείας, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία φθάνει στη μέγιστη ακμή της. Ο συγκεντρωτισμός που επιτεύχθηκε με την οικονομική ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης, η κυριαρχία της αστικής αριστοκρατίας και η βαθμιαία αναδιοργάνωση του στρατού επέτρεψαν στο Βυζάντιο να ανακόψει τις αραβικές εισβολές και να περάσει στην αντεπίθεση. Χάρη στους επικούς αγώνες των μεγάλων

στρατηγών-αυτοκρατόρων, Νικηφόρου Β΄ Φωκά, Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή και Βασιλείου Β΄, το Βυζαντινό Κράτος κατόρθωσε να ανακτήσει τα μεγάλα νησιά του Αιγαίου και να κατακτήσει τη Συρία και τη Βουλγαρία. Το κύρος και η πολιτιστική ακτινοβολία του σε διεθνές επίπεδο φθάνουν τότε στο απόγειο τους.

Η σταθερότητα, εξάλλου, επέτρεψε τη βελτίωση της εσωτερικής οργάνωσης, την εύρυθμη λειτουργία της διοίκησης και την οικονομική ανάπτυξη. Τα αριστοκρατικά γένη των μεγάλων γαιοκτημόνων (Φωκάδες, Σκληροί, Δούκες) παραμένουν υπό τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας, η οποία προστατεύει την αγροτική κοινότητα από τις αρπακτικές διαθέσεις τους. Η πρακτική

αυτή θα ανατραπεί επί των τελευταίων Μακεδόνων. Από τα μέσα του 11ου αι., εκδηλώνεται μεγάλη κρίση, λόγω και της μεταβολής του συσχοτισμού δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο.

Όσον αφορά τη Δύση, εκεί, εξαιτίας των φοβερών επιδρομών των Βίκιγκς και των Ούγγρων, αλλά και της εξασθένησης της κεντρικής εξουσίας, αποκρυσταλλώνεται και προσλαμβάνει την κλασική του μορφή το σύστημα της φεουδαρχίας. Στο πλαίσιο της φεουδαρχίας οι κοινωνικές τάξεις συνδέονται μεταξύ τους με εξαρτήσεις που βασίζονται στο θεσμό της υποτέλειας-προστασίας.

1. Προοίμιο της ακμής του Βυζαντινού Κράτους (843-867)

Στη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄ (842-867) επιτεύχθηκε αισθητή πρόοδος στον τομέα της παιδείας και της οικονομίας, ενώ σημειώθηκαν σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες κατά των Αράβων στη Μ. Ασία.

α. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων
Οι Βυζαντινοί, κατά την περίοδο αυτή, στράφηκαν προς το σλαβικό κόσμο και επιδίωξαν τον εκχριστιανισμό του. Έτσι, ύστερα από μια ανεπιτυχή επίθεση των Ρώσων κατά της Κωνσταντινούπολης (860), βυζαντινοί ιεραπόστολοι εναπόθεσαν τα πρώτα σπέρματα

του Χριστιανισμού στο νεοσύστατο Ρωσικό Κράτος.

Επακολούθησε το 863 η αποστολή ιεραποστόλων στη Μοραβία, ύστερα από πρόσκληση του ηγεμόνα της χώρας Ραστισλάβου. Επικεφαλής της πρεσβείας τοποθετήθηκαν ο λόγιος και γνώστης της σλαβονικής, δηλαδή της αρχαίας σλαβικής γλώσσας, Κωνσταντίνος-Κύριλλος και ο αδελφός του Μεθόδιος από τη Θεσσαλονίκη. Ο Κωνσταντίνος επινόησε το λεγόμενο γλαγολιτικό αλφάβητο* και μετέφρασε την Αγία Γραφή στα σλαβονικά. Έτσι η Λειτουργία και το κήρυγμα στη Μοραβία άρχισαν να γίνονται στη σλαβονική γλώσσα. Στη Μοραβία οι δύο Θεσσαλονικείς εργάστηκαν με ακάματο ζήλο. Αργότερα οι μαθητές τους εκδιώχθηκαν

από τη χώρα και ο φραγκικός κλή-
ρος κυριάρχησε, αλλά ο βυζαντινός
πολιτισμός, χάρη στο έργο των δύο
αδελφών, πέτυχε να ριζώσει βαθιά.
Οι Σλάβοι οφείλουν τις απαρχές
της εθνικής φιλολογίας τους στους
δύο αυτούς ιεραποστόλους. Στο
ζήτημα του εκχριστιανισμού των
Βουλγάρων το πατριαρχείο, σε συ-
νεργασία με την αυτοκρατορική
εξουσία, έδρασε δυναμικά. Συγκεκρι-
κρίμενα, όταν οι Βούλγαροι ζήτη-
σαν από τον πάπα ιεραποστόλους,
το Βυζάντιο επενέβη αστραπιαία,
για να αποτρέψει την ένταξη της
γειτονικής χώρας στη σφαίρα
επιρροής της Δύσης. Στρατός και
στόλος απέκλεισαν τα σύνορα και
τα παράλια της Βουλγαρίας και έτσι
ο βούλγαρος ηγεμόνας Βόρης
αναγκάστηκε να ενδώσει. Το 864

μάλιστα βαπτίστηκε στην Κωνσταντινούπολη με ανάδοχο τον αυτοκράτορα και έλαβε το όνομα Μιχαήλ.

β. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο Εκκλησιών και το Πρώτο Σχίσμα

Μετά την αποδοχή του βαπτίσματος από το Βούλγαρο ηγεμόνα, ο ελληνικός κλήρος προχώρησε στην οργάνωση της Βουλγαρικής Εκκλησίας σύμφωνα με τις υποδείξεις του πατριάρχη Φωτίου. Ο Βόρης συνέτριψε την αντίσταση των βουλγάρων ευγενών (βογιάρων)*, που έμεναν πιστοί στην εθνική θρησκεία, αλλά γρήγορα απογοητεύθηκε από το γεγονός ότι η διοίκηση της Εκκλησίας ανατέθηκε σε έλληνα επίσκοπο και στράφηκε εκ νέου προς τη Ρώμη.

Με τη συμπαράσταση του αυτοκράτορα, ο πατριάρχης Φώτιος απέκρουσε και τη νέα επέμβαση της Ρώμης και κατηγόρησε τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία για θέματα λατρείας και εκκλησιαστικής τάξης, κυρίως όμως για το δόγμα ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και από τον Υιό (*filioque*). Το δόγμα αυτό τελικά απορρίφθηκε από τη Σύνοδο του 867 και ο πάπας Νικόλαος αναθεματίστηκε (Πρώτο Σχίσμα). Το βουλγαρικό ζήτημα διευθετήθηκε με απόφαση της Συνόδου που συγκλήθηκε το 870 στην Κωνσταντινούπολη: η Βουλγαρία θα υπαγόταν πλέον στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Η ιεραποστολή στη Μοραβία
Εκείνες τις ημέρες ο σλάβος ηγεμόνας Ραστισλάβος έστειλε απεσταλμένους στον Αυτοκράτορα Μιχαήλ με το εξής μήνυμα: Εμείς οι Σλάβοι, όμως, είμαστε ένας απλοϊκός λαός και δεν υπάρχει κανένας που να μπορεί να μας διδάξει την αλήθεια και να μας εξηγήσει το αληθινό νόημα της Αγίας Γραφής. Γι' αυτό, αυτοκράτορα, στείλε μας έναν άνδρα ικανό να ανορθώσει όλη την αλήθεια” Τότε ο αυτοκράτορας είπε στο Φιλόσοφο: Ακούς τι λένε, φιλόσοφε; Κανείς άλλος εκτός από σένα δεν μπορεί να φέρει σε πέρας αυτό το έργο. Κοίτα εδώ υπάρχουν πολλά δώρα, πάρε τον αδελφό σου, τον ηγούμενο Μεθόδιο, και πήγαινε, γιατί και οι δύο είστε από τη Θεσσαλονίκη και οι Θεσσαλονικείς μιλούν

σλαβικά”. Τότε ο θεός απόκάλυψε στο φιλόσοφο τη σλαβική γραφή και αυτός επινόησε αμέσως χαρακτήρες (γράμματα) και συνέθεσε ένα λόγο (αλφάβητο).

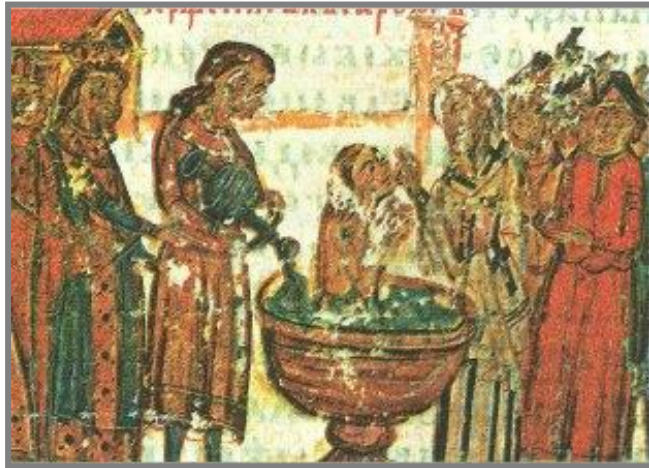
Ύστερα ξεκίνησε για το ταξίδι στη Μοραβία, παίρνοντας μαζί του και τον αδελφό του. Αυτός άρχισε να υποτάσσεται πειθήνια, να υπηρετεί το φιλόσοφο και να διδάσκει μαζί του. Όταν πέρασαν τρία χρόνια, επέστρεψαν και οι δύο από τη Μοραβία, αφού είχαν διδάξει πολλούς μαθητές.

Από το σλαβικό Βίο του Μεθοδίου ,
κεφ. 5, γερμ. μετ. J.Bujnoch,
Zwischen Rom und Byzanz,
Slavische Geschichtsschreiber, 1,
Γκρατς- Βιέννη-Κολονία 1958,
88-89.

Διαμαρτυρία του Φωτίου κατά τον πάπα

Άνδρες ασεβείς και απαίσιοι, άνδρες που αναδύθηκαν από το σκοτάδι, μιας και γεννήθηκαν στην Εσπερία (Δυτική Ευρώπη), επέπεσαν κατά του νεοπροσήλυτου στη χριστιανική ευσέβεια έθνους (δηλαδή των Βουλγάρων) σαν κεραυνός ή σεισμός ή σφοδρό χαλάζι ή, ακριβέστερα, σαν άγριο θηρίο στον αμπέλωνα του Κυρίου (δηλαδή την Εκκλησία της Βουλγαρίας), και με δόντια και πόδια, δηλαδή με την αισχρή συμπεριφορά τους και τις κακοδοξίες τους, με θρασύτητα και τόλμη, τον άρπαξαν και τον λεηλάτησαν.

Δ. Α Ζακυθηνός, Βυζαντινή Ιστορία (324-1071), Αθήνα 1977, 238.

Η βάπτισμα του βούλγαρου ηγεμόνα Βόρη (Μιχαήλ). Μικρογραφία από το σλαβονικό χειρόγραφο της Χρονογραφίας του Κωνσταντίνου Μανασσή (Ρώμη, Βατικανή Βιβλιοθήκη).

Ερωτήσεις

- 1. Στο σχεδιασμό του εκχριστιανισμού των σλαβικών λαών οι βυζαντινές αρχές επέδειξαν συνέση και διορατικότητα. Τεκμηριώστε την άποψη αυτή.**

- 2. Ποιες διαφορές παρουσιάζουν οι τρόποι εκχριστιανισμού των Μοραβών, των Βουλγάρων και των Ρώσων;**
- 3. Ποιες κατηγορίες εναντίον της Ρωμαϊκής Εκκλησίας διατυπώνει ο πατριάρχης Φώτιος στην επιστολή του; Πού οφείλεται κατά τη γνώμη σας η οξύτητα της διατύπωσής του;**

2. Οικονομία

Η πόλη στα μάτια ενός περιηγητή (12 ος αι.)

Η Κωνσταντινούπολη είναι μία θορυβώδης πόλη: από όλες τις χώρες έρχονται εδώ άνθρωποι από στεριά και θάλασσα, για να εμπορευθούν. Σ' όλο τον κόσμο δεν υπάρχει παρόμοια πόλη έξω από τη Βαγδάτη, τη μεγάλη πόλη, που ανήκει στο Ισλάμ. Η Κωνσταντινούπολη έχει αναρίθμητα κτίρια. Χρόνο με το χρόνο οι φόροι από όλη την Ελλάδα (δηλαδή τις βαλκανικές επαρχίες) μεταφέρονται εδώ, όπου τα κάστρα είναι γεμάτα από μεταξωτά ενδύματα, πορφύρα και χρυσάφι. Τέτοια κτίρια, τέτοια πλούτη δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στην Ελλάδα. Λέγεται ότι καθημερινά

έσοδα της Πόλης, δηλαδή τα ενοίκια από τα δημόσια καταστήματα και οι δασμοί που επιβάλλονται στους εμπόρους που έρχονται από τη στεριά και τη θάλασσα, φθάνουν τα 20.000 χρυσά νομίσματα.

Βενιαμίν εκ Τουδέλης, στο : A. Sharf, Byzantine Jewry, Νέα Υόρκη 1973, 135.

Οι ιχθυοπράτες

1. Οι ιχθυοπράτες να διαμένουν στις μεγάλες καμάρες της πόλης πουλώντας τα ψάρια που έπιασαν φρέσκα, Κάθε καμάρα να έχει έναν επιστάτη, για να επιβλέπει πώς έγινε η αγορά στην άκρη της θάλασσας και πως γίνεται η εκποίηση των ψαριών. Για τις υπηρεσίες του να κερδίζει ένα **μiliarήσιον*** για κάθε χρυσό νόμισμα.

2. Δεν επιτρέπεται στους πωλητές να παστώνουν ή να πωλούν τα ψάρια στους ξένους, που ακολούθως τα μεταφέρουν στο εξωτερικό. Μόνο τα περισσευούμενα επιτρέπεται να παστωθούν, για να μη χαλάσουν.

3. Οι επιστάτες των ιχθυοπρατών πρέπει να έρχονται κάθε πρωί στον έπαρχο και να αναφέρουν πόσα λευκά ψάρια έπιασαν τη νύχτα, για να πωλούν τα ψάρια στους κατοίκους σύμφωνα με τους ορισμούς του. Όσοι τολμούν να ενεργούν αντίθετα στις διατάξεις να εκδιώνονται από το σύστημα, αφού δαρθούν και κουρευτούν.

Επαρχικόν Βιβλίον, 17, 1-4, εκδ, J. Koder, Βιέννη 1991, 126-128.

α. Οι δημογραφικές εξελίξεις και η αγροτική παραγωγή

Από τις αρχές του 9ου αιώνα παρατηρήθηκε αύξηση της αγροτικής παραγωγής και δημογραφική ανάκαμψη, κυρίως στις πόλεις, όπου, λόγω των περισσότερων δυνατοτήτων απασχόλησης, άρχισε να μεταναστεύει μέρος του αγροτικού πληθυσμού. Η τάση αυτή ενισχύθηκε στη διάρκεια του 10ου αι., επειδή τότε επεκτάθηκε η μεγάλη γαιοκτησία και αυξήθηκε η αγροτική φορολογία. Συγχρόνως υποχώρησαν οι επιδημίες. Η ακώλυτη, λοιπόν, φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού και η εσωτερική μετανάστευση, συνέβαλαν αποφασιστικά στη δημογραφική ανάκαμψη.

β. Το εμπόριο και η βιοτεχνία

Κατά την ίδια περίοδο αναζωογονήθηκαν επίσης το εμπόριο και η βιοτεχνία. Οι χωρικοί επισκέπτονται όλο και πιο συχνά τα εμπορικά κέντρα, για να διαθέσουν στην αγορά το πλεόνασμα της παραγωγής τους και να αγοράσουν ό,τι δεν παράγουν οι ίδιοι. Ανάμεσα σ' αυτά τα κέντρα ξεχωρίζει η Κωνσταντινούπολη: με την εξαιρετική γεωπολιτική θέση της είναι κομβικό σημείο των μεγάλων εμπορικών δρόμων.

Μεγαλύτερη σημασία για την οικονομία έχουν αρχικά οι χερσαίοι δρόμοι, ενώ οι θαλάσσιοι αναπτύσσονται ιδιαίτερα από τη δεκαετία 960-970 και εξής, όταν ανακτώνται η Κρήτη, η Κύπρος και η βόρεια Συρία. Είναι η αρχή της μεγάλης ανάπτυξης του βυζαντινού

εμπορίου: τώρα όλες οι μεγάλες χερσαίες και θαλάσσιες μεσογειακές αρτηρίες είναι υπό βυζαντινό έλεγχο.

Στις πόλεις ανθούν η κεραμική, η τέχνη της επεξεργασίας πολύτιμων λίθων, η βιοτεχνία λινών και μεταξωτών υφασμάτων και άλλες βιοτεχνίες. Σημαντικά κέντρα είναι η Χερσώνα, η Νικομήδεια, οι Σάρδεις, το Δυρράχιο, η Θήβα, η Αθήνα, η Κόρινθος και η Σπάρτη. Βιοτεχνικές δραστηριότητες αναπτύσσονται και στην ύπαιθρο, όπου καλύπτουν στοιχειώδεις ανάγκες του αγροτικού πληθυσμού. Εδώ λειτουργούν, για παράδειγμα, σιδηρουργεία, ενώ περιφερόμενοι σιδηρουργοί κατασκευάζουν και επισκευάζουν επί τόπου αγροτικά εργαλεία.

Εμπορικοί δρόμοι που συνδέουν
τη Μεσόγειο με την Ανατολή
(μέσα 11ου αι.)

- — Κύριοι θαλάσσιοι δρόμοι
- ..... Δευτερεύοντες θαλάσσιοι δρόμοι
- → Κύριοι χερσαίοι δρόμοι
- Δευτερεύοντες χερσαίοι δρόμοι

γ. Τα αστικά επαγγέλματα

Μεταξύ 10ου και 11ου αι. αυξάνεται ο αριθμός των απασχολούμενων στο εμπόριο και στη βιοτεχνία. Πολυάριθμοι χειρώνακτες (μεταφορείς, αγωγιάτες, ναυτικοί και λιμενεργάτες) εργάζονται στις πόλεις και τα λιμάνια. Η ανάγκη να τραφεί ο πληθυσμός των αστικών κέντρων (οι χειρώνακτες, ο δήμος, δηλαδή οι φτωχοί και άνεργοι πολίτες, η ανώτερη τάξη και ο κλήρος) καθιστά το μικρεμπόριο και τα επαγγέλματα που αφορούν τη διατροφή κυρίαρχες οικονομικές δραστηριότητες στις μεγάλες πόλεις.

Τα αστικά, εμποροβιοτεχνικά κυρίως, επαγγέλματα είναι οργανωμένα σε προνομιούχα σωματεία, τα συστήματα, (συντεχνίες) η λειτουργία των οποίων διέπεται από αυστηρούς κανόνες (Επαρχικόν

Βιβλίον) και εποπτεύεται από τον Έπαρχο της Πόλης (δηλ. το διοικητή της). Τα συστήματα προμηθεύονται στην ίδια τιμή τις πρώτες ύλες και τα ξένα εμπορεύματα, αλλά είναι ελεύθερα να ρυθμίσουν τον όγκο της παραγωγής, το μισθό των υπαλλήλων και, ως ένα σημείο, την τιμή πώλησης των αγαθών. Αυστηρά ελέγχεται η ποιότητα και η διάθεση των πολύτιμων εμπορευμάτων, των οποίων η εξαγωγή από τη βυζαντινή επικράτεια απαγορεύεται. Τα μέλη των συστημάτων έχουν ποικίλα οικονομικά προνόμια και μπορούν να ασκούν πολιτική πίεση. Η εγγραφή στα συστήματα εξαρτάται από την αποδεδειγμένη επαγγελματική ικανότητα, ενώ η αποβολή συνοδεύεται από σωματικές ποινές. Αυτό ενισχύει τον κρατικό έλεγχο, ο οποίος επιδιώ-

κει να διασφαλίσει όχι τόσο τα συμφέροντα των παραγωγών, όσο αυτά του ίδιου του κράτους και των καταναλωτών.

Ερωτήσεις

- 1. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην αύξηση του πληθυσμού της αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μακεδόνων;**
- 2. Να επισημάνετε τους λόγους άνθησης του εμπορίου και να αναφέρετε τα σπουδαιότερα οικονομικά κέντρα της αυτοκρατορίας.**
- 3. Ποιες υποχρεώσεις είχε το “σύστημα” των ιχθυοπρατών; Πώς λειτουργούσε ο έλεγχος των συστημάτων και τι επιδιώκóταν, πρωτίστως μ’ αυτόν (σχετικό παράθεμα);**

3. Κοινωνία

α. Η ανώτερη αριστοκρατία

Η σύνθεση της κυρίαρχης τάξης στο Βυζαντινό κράτος είχε αλλάξει ήδη από τον 8ο αιώνα: το κράτος από τότε κατέβαλε προσπάθειες, για να αντικαταστήσει τους παλιούς μεγαλογαιοκτήμονες με μια παλατιανή αριστοκρατία που μισθοδοτούνταν για τα αξιώματα που κατείχε. Οι οικογένειες των νέων γαιοκτημόνων συνέρρεαν τώρα στην Κωνσταντινούπολη, για να εξασφαλίσουν ένα προσοδοφόρο αξίωμα και να ενταχθούν στην αριστοκρατία αυτή.

Από τα τέλη του 10ου αι., η αριστοκρατία της γης και η αριστοκρατία των αξιωμάτων συνδέονται με επιγαμίες. Η κυρίαρχη τάξη ενο-

ποιείται. Μέσα σ' αυτή την τάξη δεσπόζουν οι βασιλικοί, που μονοπωλούν τα κυριότερα στρατιωτικά και πολιτικά αξιώματα. Οι βασιλικοί κυριαρχούν πια κοινωνικά και οικονομικά στην Κωνσταντινούπολη και είναι ακόρεστοι για πλούτο, διότι γνωρίζουν ότι κάποια στιγμή μπορεί να χάσουν την αυτοκρατορική εύνοια.

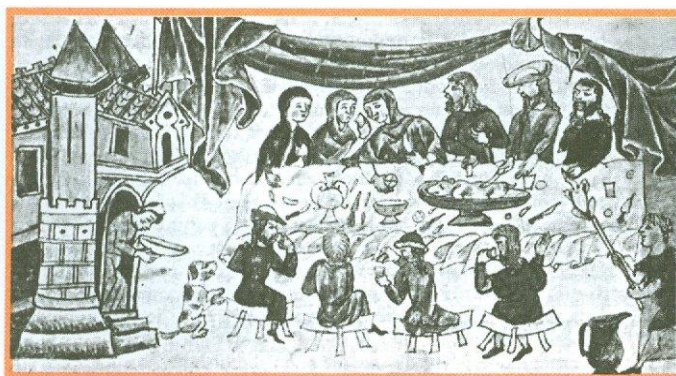
Οι αγροτικές κοινότητες και ο δήμος υφίστανται την ασφυκτική πίεση των μεγάλων γαιοκτημόνων, των δυνατών, και περιέρχονται σταδιακά υπό την κηδεμονία και προστασία* τους.

Η αναχώρηση ενός φτωχού γεωργού

Κάποιου φτωχού γεωργού, την ώρα που όργωνε το χωράφι του, ξαφνικά το βόδι έπεσε στη γη και ψόφησε. Μην μπορώντας να υποφέρει τη ζημιά, άρχισε να κλαίει και να χτυπιέται από τη μεγάλη του λύπη, παραπονούμενος στο Θεό: “Κύριε, δεν είχα άλλο βιος ποτέ μου παρά μόνο αυτό το ζευγάρι, Τώρα πώς θα θρέψω τη γυναίκα μου και τα εννιά παιδάκια μου; Πώς θα πληρώσω του φόρους στον αυτοκράτορα; Πώς θα ξεπληρώσω τα δάνεια μου; Ξέρεις, Κύριε μου, ότι το βόδι που ψόφησε ήταν χρεωμένο και δεν ξέρω τι να κάνω; Θα εγκαταλείψω λοιπόν το σπίτι μου και θα δραπέτεύσω σε χώρα μακρινή, πριν το

**μάθουν οι χρεοφειλέτες μου και πέ-
σουν επάνω μου σαν άγρια θηρία.**

**Βίος αγίου Φιλάρετου, εκδ,
M. Fourmy- H. Leroy, Byzantion 9
(1934) 117-119.**

**Δείπνο πλουσίων. Μικρογραφία
χειρογράφου του 14ου αι.
(Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).**

β. Η μεσαία τάξη

**Στη διάρκεια του 10ου και του
11ου αι. διαμορφώνεται μια εμπο-
ροβιοτεχνική τάξη, η οποία αποτέ-
λεσε την πηγή της αναμφισβήτητης
ευημερίας του Βυζαντίου κατά την
περίοδο αυτή. Αυτό αποδεικνύεται**

από την αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας (από το 10ο αι. και εξής). Την τάξη αυτή, που η ακμή της τοποθετείται στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα, αποτελούσαν τολμηροί μεγαλέμποροι, οι οποίοι εγκατέλειπαν προσωρινά την οικογένεια τους, για να επιχειρήσουν μακρινά ταξίδια και να εμπορευτούν τα πολύτιμα προϊόντα της Ανατολής (καρυκεύματα, πολύτιμους λίθους και υφάσματα), από τα οποία εξασφάλιζαν τεράστια κέρδη. Η τάξη των επιχειρηματιών, στη διάρκεια του 11ου αι., άρχισε να συμμετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας. Έτσι, απέκτησε τη δυνατότητα να ενθρονίζει και να εκθρονίζει αυτοκράτορες, όπως λ.χ. τον Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη (1041-1042), ενώ τα μέλη της έγιναν δεκτά στο σώμα της Συγκλήτου.

γ. Η κοινωνία του χωριού και η πάλη κατά των δυνατών

Το βυζαντινό χωρίον* (κοινότητα), που εμφανίζεται κατά τον 6ο αι., συγκροτείται από διάφορες κοινωνικές ομάδες. Εδώ δεσπάζει ο ιερέας με το αδιαμφισβήτητο ηθικό κύρος του. Τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη κατέχουν, ωστόσο, οι δυνατοί, οι οποίοι ζουν, συχνά, κάπως απόμερα από το χωριό. Τον κορμό του πληθυσμού αποτελούν οι ελεύθεροι μικροϊδιοκτήτες, βοηθούμενοι συχνά από δούλους. Από τα τέλη του 8ου αι. σημειώνεται μια αποφασιστική στροφή στην εξέλιξη της αγροτικής κοινότητας. Οι κοινωνικές διαφορές εντείνονται και ευνοούν τη διαμόρφωση μιας νέας αριστοκρατίας, η οποία ανέρχεται στη διοικητική κλίμακα και πλουτι-

ζει ταχύτατα. Οι μικροκαλλιεργητές, υπερφορτωμένοι από φόρους, προτιμούν να παραχωρήσουν τους κλήρους τους και να γίνουν πάροικοι* των δυνατών, παραιτούμενοι εκούσια από μια οδυνηρή ελευθερία.

Ο φόρος των γεωργών που εγκατέλειπαν τη γη τους επιβάρυνε τους γείτονες, οι οποίοι, αδυνατώντας να πληρώσουν, τρέπονταν και αυτοί σε φυγή. Η αλληλεγγύη των μελών της κοινότητας στράφηκε τελικά εναντίον τους.

Για τους λόγους αυτούς ο αγώνας κατά των δυνατών υπήρξε μια από τις σημαντικότερες πλευρές της εσωτερικής πολιτικής των Μακεδόνων. Το μεγαλύτερο πλήγμα για τους δυνατούς αποτέλεσε το αλληλέγγυον, νόμος που υποχρέωνε

τους εύπορους γείτονες να καταβάλλουν τους φόρους των φτωχών αγροτών της κοινότητας.

**Γεωργοί καλλιεργούν αμπελώνα.
Μικρογραφία από Ευαγγέλιο,
(Παρίσι Εθνική Βιβλιοθήκη).**

**Οφέλη από την ύπαρξη
των μικροϊδιοκτητών
(Νεαρά του έτους 935)**

**Το πλήθος των μικροϊδιοκτητών γης
αποφέρει μεγάλα οφέλη στο κράτος
με την καταβολή των κρατικών φόρων
και την παροχή στρατιωτικών**

υπηρεσιών. Αυτά θα εκλείψουν, αν μειωθεί ο αριθμός των μικροκτηματιών.

**Ι. Ζέπος-Π.Ζέπος,
Jus Graecoromanum,
Αθήνα 1931, τ. Α; 209.**

Ερωτήσεις

- 1. Ποιες αλλαγές σημειώθηκαν στη σύνθεση της αριστοκρατίας από τον 8ο μέχρι το 10ο αιώνα;**
- 2, Ποιες ήταν οι αιτίες της αναχώρησης, και ποιους κινδύνους συνεπαγόταν η εξαφάνιση των ελεύθερων αγροτών και μικροϊδιοκτητών σύμφωνα με τα παραθέματα;**
- 3. Ποια η σκοπιμότητα της θεσμοθέτησης του “αλληλέγγυου”;**

4. Διοίκηση και νομοθεσία

α. Η διοίκηση

Στις αρχές του 10ου αι. ο αριθμός των θεμάτων αυξάνεται σημαντικά και απλουστεύεται επαρχιακή πολιτική διοίκηση.

Αντίθετα, η κεντρική κρατική μηχανή αναπροσαρμόζεται διαρκώς και η υπαλληλική ιεραρχία γίνεται συνεχώς περισσότερο πολύπλοκη. Ιδρύονται νέες υπηρεσίες με νέα αξιώματα, ενώ τα παλαιότερα είτε παρακμάζουν είτε αλλάζουν περιεχόμενο. Η γραφειοκρατία φθάνει στο απόγειο της. Η πολύπλοκη αυτή διοίκηση ελέγχεται και κατευθύνεται από τη βούληση του αυτοκράτορα και επομένως επικρατεί απόλυτος συγκεντρωτισμός.

Ο αυτοκράτορας, εκλεκτός του θεού και προστατευόμενος της

θείας Πρόνοιας, είναι η κεφαλή της δημόσιας διοίκησης, αρχηγός του στρατού, ανώτατος δικαστής και μοναδικός νομοθέτης, προστάτης της Εκκλησίας και φύλακας της Ορθοδοξίας. Η εξουσία του περιορίζεται μόνο από τις εντολές της ηθικής και της παράδοσης και δεσμεύεται από τους ισχύοντες νόμους, τους οποίους όμως μπορεί να καταργήσει, εκδίδοντας νέους.

Με τους Μακεδόνες εμπεδώνεται ένα αίσθημα δυναστικής σταθερότητας. Ακόμη και οι λεγόμενοι ευκλειείς σφετεριστές ή κηδεμόνες αυτοκράτορες (Ρωμανός Λακαπηνός, Νικηφόρος Φωκάς, Ιωάννης Τζιμισκής) προσπάθησαν να μη θίξουν το αίσθημα αυτό, σεβόμενοι τα δικαιώματα των νομίμων αυτοκρατόρων και υιοθετώντας τίτλους,

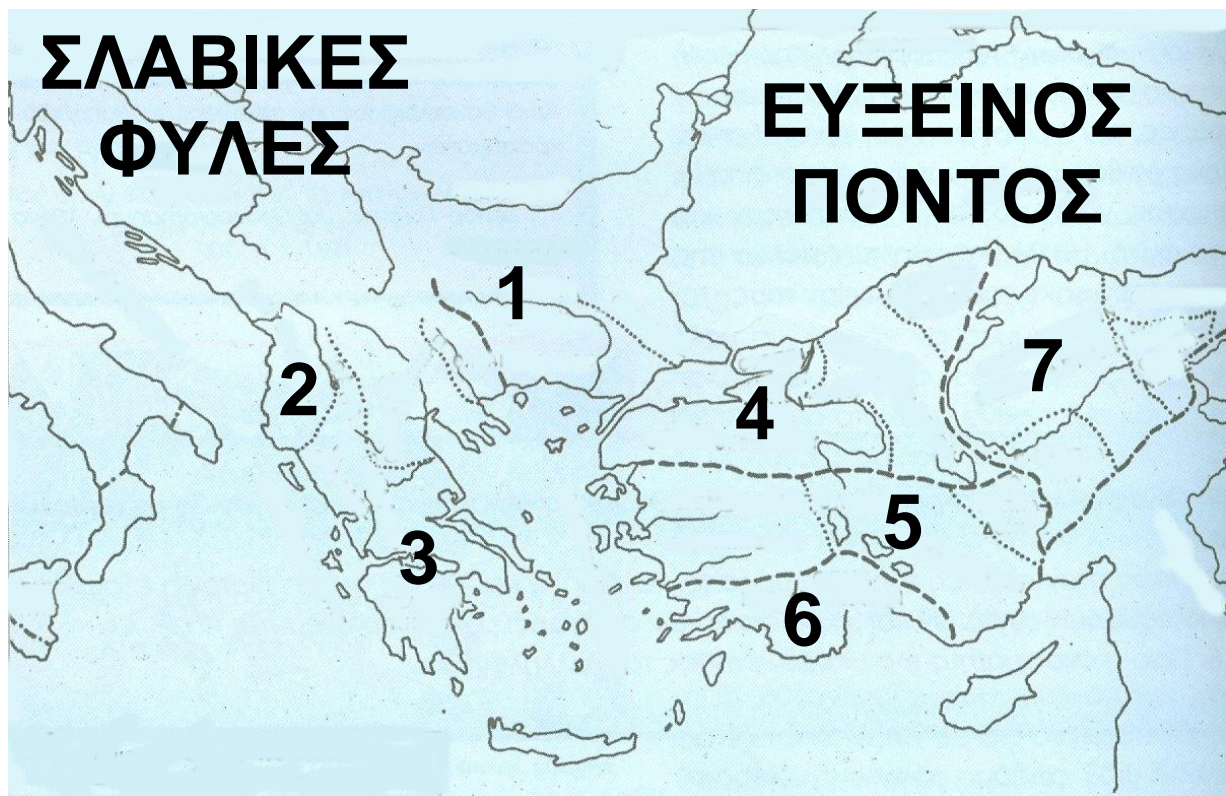
όπως βασιλεοπάτωρ, καίσαρ,
συμβασιλεύς.

Χαρακτήρας, σκοποί και υποχρεώσεις της αυτοκρατορικής εξουσίας

**Ο Αυτοκράτορας είναι η νόμιμη
εξουσία και το κοινό αγαθό όλων
των πολιτών. Δεν τιμωρεί από αντι-
πάθεια ούτε ευεργετεί από προσω-
ποληψία, αλλά, όπως ένας αγωνο-
θέτης, απονέμει βραβεία. Ο αυτό-
κράτορας αποβλέπει με την αρετή
του στο να διατηρεί και να διαφυ-
λάσσει τα αγαθά, να ανακτά με την
άγρυπνη δράση του τα χαμένα και
να κατακτά με το ζήλο, με τη φρο-
ντίδα και τις δίκαιες νίκες του τα α-
γαθά που λείπουν. Ο αυτοκράτορας
τηρεί και απαιτεί να εφαρμόζονται**

όσα είναι γραμμένα στη Θεία Γραφή, όσα δογματίσαν οι επτά άγιες οικουμενικές σύνοδοι και όσα προβλέπουν οι ισχύοντες ρωμαϊκοί νόμοι,

Επαναγωγή (Εισαγωγή) , τίτλος Α',
άρθρα 1,2 και 4,
Ι. Ζέπος - Π. Ζέπος, Jus
Graecoromanum, Αθήνα 1931
τ. Β' 57-58.

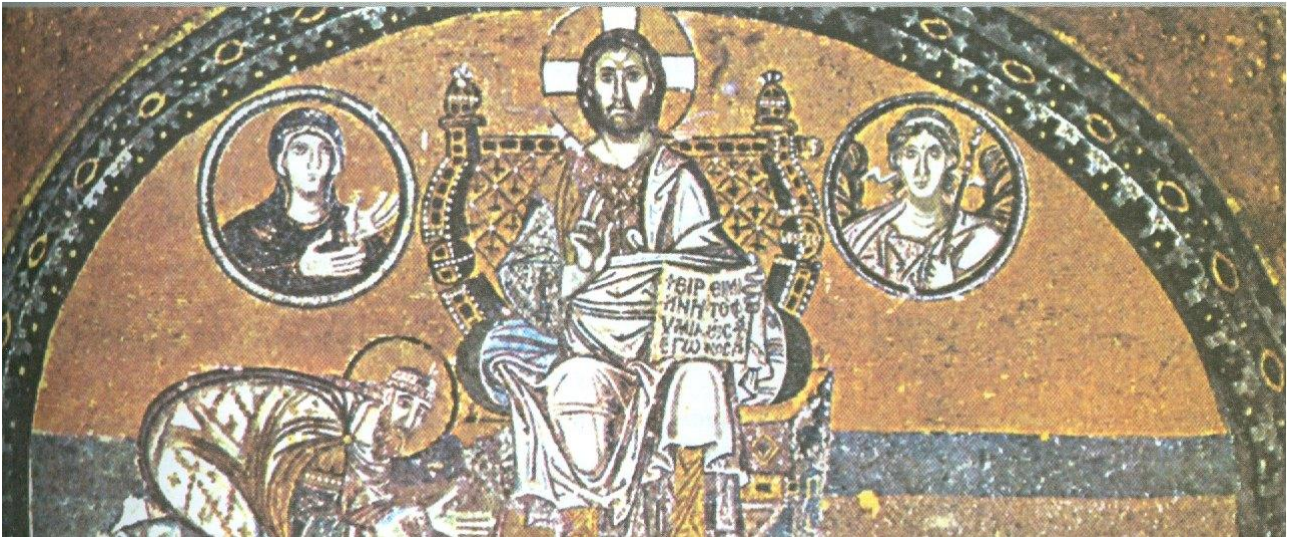

ΘΕΜΑΤΑ ΤΟ 8ο ΚΑΙ 9ο ΑΙΩΝΑ

— — — Θέματα το α΄ τρίτο του
8ου.αι.

..... Διαίρεση των θεμάτων ως
τον 9ο αι.

1. ΘΕΜΑ ΘΡΑΚΗΣ
2. Θ. ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ
3. Θ. ΕΛΛΑΔΑΣ
4. Θ. ΟΨΙΚΙΟΥ
5. Θ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
6. Θ. ΚΙΒΥΡΑΙΩΤΩΝ
7. Θ. ΑΡΜΕΝΙΩΝ

Ο Λέων Στ' γονυπετής παραλαμβάνει τη Θεία Σοφία από τον ένθρονο Χριστό. Ψηφιδωτό από το νάρθηκα της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. (τέλη 9ου αιώνα)

β. Οι σχέσεις Κράτους - Εκκλησίας
Αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα των σχέσεων Κράτους–Εκκλησίας. Υποστηρίχθηκε ότι το κράτος, επωφελούμενο από την εικονομαχία, υπέταξε τη Βυζαντινή Εκκλησία και ότι οι πατριάρχες μεταβλήθηκαν σε όργανα των εκάστοτε αυτοκρατοριών. Επισημαίνεται λ.χ. ότι αρκετοί

πατριάρχες καθαιρέθηκαν (Φώτιος, Ιγνάτιος), ενώ δυο φορές το πατριαρχικό αξίωμα δόθηκε σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Μόνο στο δεύτερο μισό του 10ου αι. ο πατριάρχης Πολύευκτος κατέστησε την εξουσία του αρκετά ισχυρή και ανεξάρτητη, ώστε να επηρεάζει και τον ίδιο τον αυτοκράτορα.

Έχει όμως διατυπωθεί και η αντίθετη άποψη, κατά την οποία περιορίστηκε αισθητά η αυτοκρατορική εξουσία στο θρησκευτικό τομέα, ενώ το κύρος του πατριάρχη και της Εκκλησίας ενισχυόταν διαρκώς. Αν και η πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου αποφασιζόταν από τον αυτοκράτορα, για το διορισμό και την καθαίρεση των εκκλησιαστικών λειτουργών ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση του κλήρου. Τέλος,

η εκκλησιαστική σύνοδος είχε τον πρώτο λόγο σε εκκλησιαστικά και δογματικά θέματα.

γ. Η νομοθεσία

Με τα αξιόλογα νομοθετήματα της Μακεδόνικης Δυναστείας επιδιώχθηκε συνειδητά η απομάκρυνση από το Δίκαιο των Εικονομάχων και η επιστροφή στο Ρωμαϊκό Δίκαιο, με προσαρμογές όμως που υπαγόρευαν τα νέα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα.

Η αναθεώρηση του ισχύοντος δικαίου άρχισε με την έκδοση του Προχείρου Νόμου (870-879), πρακτικού εγχειριδίου που περιλάμβανε διατάξεις Δημοσίου και Αστικού Δικαίου. Ο Πρόχειρος Νόμος αντλεί πολλά στοιχεία από την Εκλογή* (νομικό έργο των Ισαύ-

ρων), παρά το γεγονός ότι ασκεί αρνητική κριτική σ' αυτήν. Σε μεγαλύτερο βαθμό επηρεάζεται από την Εκλογή η Επαναγωγή, μια συλλογή νομοθετημάτων που καθορίζουν με ακρίβεια τις αρμοδιότητες του αυτοκράτορα και του πατριάρχη, των δύο κεφαλών της οικουμένης, που συνεργάζονται στενά. Εμπνευστής της θεωρίας των δυο εξουσιών φαίνεται ότι ήταν ο Φώτιος.

Εργο της ίδιας εποχής ήταν επίσης τα Βασιλικά, η μεγαλύτερη νομική συλλογή της αυτοκρατορίας, η οποία στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ιουστινιάνεια νομοθεσία και για το λόγο αυτό αντανakλά κυρίως τις συνθήκες του 6ου αιώνα. Τις ιστορικές συνθήκες των αρχών του 10ου αιώνα αντικατοπτρίζουν κυρίως οι Νεαρές*, από τις οποίες

φαίνεται ότι το κράτος ταυτίζεται πλέον με τον αυτοκράτορα και τη στρατιωτική και γραφειοκρατική μηχανή του, η οποία επηρεάζει άμεσα την αστική ζωή και οικονομία.

Οι στόχοι του Πρόχειρου Νόμου Επειδή επιλογή έκαναν και άλλοι πριν από εμάς (οι Ίσαυροι με την Εκλογή), θα έλεγε, ίσως, κανείς ότι, επιδιώκοντας να είναι συνοπτική η παρούσα συλλογή, καταλήξαμε σε μία δεύτερη Εκλογή. Γιατί πρέπει να ξέρετε πως εκείνη δεν ήταν εκλογή, αλλά ανατροπή των καλών νομοθετημάτων, πράγμα που απέβαινε σε βάρος του κράτους και συνεπώς θα ήταν παράλογο να ισχύει ακόμα. Μάλιστα και πριν από εμάς αυτοκράτορες την είχαν

απορρίψει , όχι βέβαια ολόκληρη, αλλά όπου χρειαζόταν. Ενώ η δική μας συλλογή έγινε, για να καταστήσει γνωστά τα καλά νομοθετήματα.

Προοίμιο Προχείρου Νόμου,
Ι. Ζέπος- Π. Ζέπος,
Jus Graecoromanum, Αθήνα,
1931, τομ. Β; 223-224.

Ερωτήσεις

1. Ποιος ήταν ο χαρακτήρας της αυτοκρατορικής εξουσίας; Ποιο σημείο του πρώτου παραθέματος εκφράζει το βυζαντινό επεκτατισμό;
2. Ποια η σχέση Πολιτείας και Εκκλησίας στο Βυζάντιο;
3. Ποια είναι η σχέση Εκλογής και Πρόχειρου Νόμου (βλ. σχετικό παράθεμα);

Περιεχόμενα

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (565-1815)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	10
Ι. ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙ- ΝΙΑΝΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΝΤΕΝ (565-843)	
1. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (565-610)	18
2. ΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (610-641). ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΕΣ	27

3. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ	41
4. ΟΙ ΑΡΑΒΙΚΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ	48
5. ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ.....	62
6. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	72
7. ΣΛΑΒΟΙ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ	89
8. ΤΟ ΦΡΑΓΚΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΥΠΟ ΤΙΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΡΟΒΙΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΡΟΛΙΔΩΝ	102

ΙΙ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟ- ΜΑΧΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ (843-1054)

1. ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (843-867)	122
2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	132
3. ΚΟΙΝΩΝΙΑ	142
4. ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ... 	151

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

***Απαγορεύεται η αναπαραγωγή
οποιοδήποτε τμήματος αυτού του
βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα
(copyright), ή η χρήση του σε
οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή
άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.***